

FIGYELŐ

AZ ÖRÖK FÉLZSIDÓ

*Rubin Szilárd: Aprószentek
Magvető, 2012. 278 oldal, 2990 Ft*

*Keresztési József: Rubin Szilárd – pályarajz
Magvető, 2012. 286 oldal, 2990 Ft*

A farkasnő

Ki mit szégyell?

A középiskolában volt egy osztálytársam, bizonyos G. Viktor. 1954 kora telén, azaz év közben kerültem a jó hírű belső-józsefvárosi gimnáziumba, Viktor az első egyike volt, akikkel összebarátkoztam. Szinte keresetten finom modorú, lányosan jóképű fiú volt, mindenki kedvelte. Mégis, mintha folyton titkolt volna valamit, de még rá is játszott erre a titokzatosságra. Ekkor az osztálykategorizálás már nem volt olyan merev, mint 1950–51-ben, de azért Viktor egyértelműen az osztályidegen kategóriába tartozott, valahol az egyéb és az X-es skatulya határmezsgyéjén. Az apja börtönben volt, állítólag valamilyen gazdasági bűncselekmény miatt, de akkor, különösen egy maszek hentes esetében, a politikai és a gazdasági vádak nemigen lehetett megkülönböztetni. G. úr a háború alatt a hadiszállítások révén igen jómódú lett, a háború után pedig a nyereszkesedők és feketézők ellen küzdő kommunista sajtó egyik állandó céltáblája. A férje bebörtönzése után Viktor édesanyja egy talponállásban lett pénztáros, az egy fizetéséből tartotta el három gyerekét. Viktor nem azt szégyellte, hogy az apja börtönben van, nem is azt, hogy az anyja egy kocsmában dolgozik – az osztályban szerencsére senki sem volt olyan osztályharcos, hogy emiatt kerülte volna Viktort. Viktor – legalábbis én így éreztem – azt szégyellte, hogy az anyja pécsi *tüke* úrilány létére egy henteshez ment férjhez. A rangon aluli házasság szégyenét az sem tette semmissé, hogy a „hentes” időközben milliomos gyáros, majd pedig a kommunisták áldozata lett. A za-

vartól, a titkolt szégyenkezéstől Viktor az élete végéig sem tudott megszabadulni, holott időközben sikeres közgazdászként beutazta a fél világot. Amikor 2000 körül néhányszor ismét találkoztunk, éppen úgy homályba burkolta az életviszonyait, mint amikor tizenöt éves korunkban megismerkedtünk.

Pad a Váci úton

Ahogy Viktort egész életében gyötörte, hogy az anyja valamikor 1935-ben rangján aluli házasságot kötött, Rubin Szilárd attól a tehertől nem tudott megszabadulni, hogy az apja zsidó volt. Titkolni persze nem titkolta, hiszen önmagáról mintázott hősei, a CSIRKEJÁTÉK Angyal Attilája vagy a RÓMAI EGYES Rostás Leventéje félzsidó. A származás megvallása azonban nem rendezte a kérdést. Rubin Szilárd a keresztény középosztály teljes jogú tagja, magyar nacionalista, antiszemita barátja, a náci heroizmus csodálója akart lenni. Ebben pedig folyton megakadályozta a holokauszt-áldozat apja, a brutálisan meggyilkolt nagybátyja és nagynénje. Közben azonban ő maga jelentős író volt. Nem nemzedéke géniusza, mint újabban némelyek állítják, de jó író.

Nem biztos, hogy jó, ha az ember ismeri (ismerete) az író, akiről elemzést ír. A közeli kapcsolat tompítja az értékelés élet, a távolabbi pedig veszélyesen megnöveli esetleges találkozásokat, beszélgetések jelentőségét. Nem tartoztam Rubin szűkebb baráti köréhez, de néhányszor találkoztam vele, beszélgetéseink számomra emlékezetesek maradtak. Részint a kéréseinek, megjegyzéseinek abszurd elemei miatt. Ezek a helyzetek befolyásolnak, amikor értelmezni próbálok a műveit. Mégsem gondolom, hogy mellőzhetem őket. Annál is kevésbé, mert nemcsak Rubint, de hősei egy részét is ismertem. Rubin azok közé az írók közé tartozik, akik kevés dolgot tudnak kitalálni. Történeteinek tárgyi környezete egybevág az én emlékeimmel. Czákó Miksi, azaz Jancsó Miklós alberlete az Emke kávéház épületében pontosan olyan volt, amilyenek Rubin leírta. Csupán azt nem írta meg, hogy

a falba vert szögekre akasztott ruhadarabokon kívül, az egyik szögön, mondhatni egyetlen szobadíszként egy száraz kukoricacső függött. Rubin, mint írja, az ötvenes évek végén járt Jancsónál, én a hatvanas évek elején. Meglehet, hogy a kukoricacső ebben az időintervallumban került a falra.

Rubinnal a Hungária kávéházban találkoztam néhányszor, tudtam, hogy Pilinszky köréhez tartozik. Már megjelent a CSIRKEJÁTÉK, a szerző nevét tisztelettel emlegették. Akkoriban a Hungária kávéház épületében működő Szépirodalmi Könyvkiadónál dolgoztam úgynevezett propagandistaként. Minthogy én kezeltem a sajtópéldányokat, elég sok újságíró járt be a szobámba, de néhány író is. Aligha lehettek kétségeim, hogy a recenzióírás ígéretével öszszekunyerált könyveket a valaha tehetséges, de ekkorra már szétesett költő, Darázs Endre nyomában az antikváriumba viszi, és az árukból fedezi az aznapi fröccs-szükségletét. Meglepett, hogy egy napon Rubin Szilárd lépett be a szobámba: tartásosabb embernek láttam annál, semhogy afféle könyvguberálóként keressen meg.

Nem is könyvet akart. Úgy tudja, mondta, jó barátságban vagyok B. Istvánnal. Pista akkoriban kezdő újságíró volt, egy üzemi lap szerkesztője. A Váci úton lakik albérlésben a feleségével, mondta Rubin. Ez újdonság volt számomra, Pistával kizárólag a Hungáriában találkoztunk. Hamarosan kiderült azonban, hogy nem is Pistáról van szó, hanem a lakás főbérlőjéről, egy vidéken dolgozó fogorvosnőről, akibe Rubin reménytelenül szerelmes. Engem azért keresett meg, hogy vegyem rá a barátomat, járjon közben a fogorvosnőnél Rubin érdekében. Galsai Pongrác a TILL EUGÉN SZERELMEI című mulatságos elbeszélésében tucatnyi rubiniádát ír le, Rubin Füst Milánt és Öröknyt is megkérte efféle szerelmi szolgálatokra. Makacs jelenléte – Galsai leírása szerint – felőrölte az áldozat ellenállását, a nagy írók teljesítették Rubin kérését. Velem nem volt ilyen nehéz dolga, hamar megígértem, hogy beszélek B. Pistával, bár tudtam, hogy ki fog röhögni. Így is történt. Galsai történetfűzére után nem is lett volna értelme szóba hozni ezt a szerény epizódot. Volt azonban néhány mozzanat, amelyek mégis hozzátesznek valamit a Galsai rajzolta képhez. – Egy sort nem olvasott tőlem – mondta szerelméről Rubin szenvedő, de egyúttal kéjes hangon. Majd felsóhajtott, és hozzátette: – Semmit sem ért belőlem.

Olyan, mintha rákom lenne. – Nem tudtam (és azóta sem tudom) eldönteni, vajon tényleg bolond, vagy csak megjártssa magát. Váratlan látogatása után még többször bejött a szobámba, B. válaszát kérdezte. Kénytelen voltam elmondani, hogy B. semmiféle közvetítésre nem hajlandó. A folytatást elhallgattam: a fogorvosnő – mondta B. – menekül az örült elől, aki lerázhatatlanul üldözi. De ez mintha nem is érdekelte volna Rubint. Pest határában szokta várni, mondta, a vidéki rendelőjéből a hét végére kocsin hazatérő nőt. Olykor kevésen múlik, hogy el nem gázolja. Ahogy ez le van írva a RÓMAI EGYES 1985-ös kiadásának 53. oldalán. Legérdekesebb beszélgetésünk azonban nem a fogorvosnőről szólt, aki a kisregényben Pirokska néven szerepel, hanem egy másik Pirokskáról, az APRÓSZENTEK főszereplőjéről. Rubin hosszan beszélt a törökszentmiklósi gyermekgyilkosságokról, a vélhetően lesbikus sorozatgyilkos Jancsó Pirokskáról, a szovjet katonák valószínű szerepéről meg arról, hogy ez a szovjet szál szinte lehetetlenné teszi a rég lezárt bűnügy iratainak megismerését. A szűk szobámban, amelyen a kiadó könyvtárossával osztoztam, többnyire állva beszélgettünk. – Leülhetnék egyszer – ajánlottam, és persze úgy értettem, a Hungáriában egy kávé mellett mondja tovább az elakadó nyomozás történetét. Rubin ehelyett azt ajánlotta, keressem meg a Váci úton, a fogorvosnő lakása előtt, ő egész nap ott ül a padon, és nézi szerelme ablakát, bármikor megkereshetem. Ha nincs a padon, az csak azt jelenti, hogy már nagyon fázott, és bement a sarki kocsmába, hogy megigyon egy felest, nézzem meg ott. „Tény, hogy nyárra lépni is alig tudtam az isιάstól” – olvassuk a RÓMAI EGYES-ben. Rubin az életébe is belevitette az önsorsrontást, hiába figyelmeztetett Kosztolányi mindannyiunkat: egy verse szerint szeretne belevessni a végtelen tengerbe, de azért az úszómedencében megrémül, ha nem ér le a lába. Az én mazochizmusom szigorúan lelki természetű, különösen hideg tél volt, nem mentem el a Váci úti padhoz. Pedig Rubin mondott még egy döbbenetes mondatot. Pillantását a mennyezetre vetve felsóhajtott: – Isten még azt is megadta neki, hogy a házuk udvarában volt egy elfeledett kút, oda dobta be a holttesteket, azért tudta több mint egy éven át folytatni a gyilkosságokat. – Mit jelent ez a mondat? – töprengtem. Isten a segítségére volt a gyilkosnak? Isten egy gyerekgyilkos cinkosa? Távol áll tőlem a

vallásos hit, de azért ezt a feltételezést felháborítónak tartottam. Meglehet, Rubin az én béke-tűrősemet akarta provokálni. Elmondta, hogy a kisvárosban elterjedt, a lányok rituális gyilkosság áldozatai lettek, a zsinagóga újjáépítéséhez kellett a vérük. Úgy fűzte a szót, mint aki nem zárja ki, hogy ez a gyanú is megállja a helyét. A farkasordító hidegen kívül talán az akkor támadt viszolygás is hozzájárult, hogy nem kerestem meg a Váci úti padot.

„Már majdnem szent!”

Angyal Áttila és Carletter Orsolya kapcsolatának korai szakaszában két még szinte gyerek kamasz vonzódik egymáshoz elementáris szenvedéllyel. Ezt idézi fel az éjszakai fürdés jelenete a CSIRKEJÁTÉK első fejezetében. „...csodálatosan éber mámorban csókoltuk egymást...” (Első kiadás, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1963. 6. o.) Ezt az egyszerű, de mindent magába foglaló tényközlést tupírozza tovább Rubin a későbbi kiadásokban: „*halsimán súrolva egymást*”. (Második kiadás, Magvető, 1981. 6.) De már ez a természeti érzékiség sem szakadhat ki a társadalmi kontextusból. Első találkozásukkor, a háború kellős közepén, miközben a mohácsi strand tele van nyaraló Hitler-Jugendekkel, Áttila mintegy férfiaságával dicsekedve a németeket kezdi szidni, Orsolya erre németül szólítja fel a barátnőjét, hogy hagyják ott a fiút. (Harmadik kiadás, Magvető, 2004. 37. A továbbiakban a CSIRKEJÁTÉK plusz oldalszám mindig a harmadik kiadásra utal.) A háború után viszont, amikor Orsolya Németországából hazatért apját internálják, Carletterék keresik Áttila barátságát. A kölcsönös gyanakvások, sérelmek csak később borítják el és taszítják az abszurd felé a kapcsolatukat. A RÓMAI EGYES-ben Rostás Levente és Benkő Piroska kapcsolata eleve rossz csillagzat alatt kezdődik, és csak Rostás – azaz Rubin, mert az író és a hőse között alig van távolság – kényseres mazochizmusa csinál belőle szerelmi drámát. Holott Rostás-Rubin pontosan látja, hogy Piroska karriérista akarnok, aki a kiszámítható kiszámíthatatlanság szokványos trükkjeivel láncolja magához a férfit. Piroskát Baksay Ali, azaz Rubin gyerekkori barátja, Galsai Pongrác jellemzi találóan: „*igazi ragadozó, aki nagyvadat szeretne elejteni, de hibás szimatja lévén mindig megmarad a bundájára vadászó naplopók zsákmányának*”. (RÓMAI EGYES. Magvető, 1985. 19.) Erőtlen teremtés az ARTÚRKA című elbeszélés (a *Népszabadság* 1976. de-

cember 5-i számában jelent meg) Lindája is, az olvasó úgy érzi, egyetlen igazi érzelmi kapcsolata a háromlábú macskájához fűzi. Nehéz heves ellenérzés nélkül tudomásul venni, hogy a kikoszorózott férfi megpróbálja szétrombolni Linda és a férje házasságát. „*Till voltaképp a Szent Némbert kereste – írja Galsai Pongrác. – A nála tíz-húsz évvel fiatalabb Édes Mostohát. Aki egyszerre pótolja a korán elvesztett anyát és az ellenállhatatlan vágyaival küzdő szeretőt. Gyakran egy enciánkék tekintet vagy fölhorzolt térd is elég volt, hogy valakibe beleszeressen. Az egyéb tulajdonságokat hozzáköltötte.*”¹

Rubin valamennyi képzelt-képtelen szerelme közül Jancsó Piroska a legképtelenebb, a „megismerkedésükkor” már tizenkét éve kivégzett sorozatgyilkos. Az írót ugyanis nem a rémtett rekonstrukciója érdekelte, mint Truman Capote-t, a tényirodalom mintaműve, a HIDEGVÉRREL szerzőjét, nem is a sorozatgyilkosság tisztázatlan, politikailag kényes kérdései, tudniillik, hogy egyedüli tettes volt-e Jancsó Piroska az öt gyerekklány életét követelő büntetttben, netán bűntárs vagy ártatlan áldozat, akit az igazi tettes(ek) helyett ítélték halálra. Amikor felkeresi a Bűnügyi Múzeumot, Rubin minderről semmit sem tud. A téma akkor születik meg, amikor az író megpillantja Jancsó Piroska fényképét. „*Finom, elkínzott arc, sértődött gerekszem, összeráncolt és gondterhelt kamaszhomlok. [...] A sértődött tekintet mélyén ott parázslott a csábító álnoksága és gögje, az arccsont macskás körvonalaiában a rejtélyes és baljós kíváncsiság [...] Mindez hirtelen lázba hozott. [...] Olyan izgalmat éreztem, mint gyerekkoromban, amikor a mesekönyvben fölfedeztem a farkast.*” (APRÓSZENTEK, 29.) Parázsló szem és gyerekkarc – Benkő Piroska is ezzel babonázza meg Rostás Leventét. Baksay gúnyos hirdetésében „*fiatal, fiús nimfácska típusú leányt*” keres az öregedő Rostás Levente számára. „*Az archetipem – magyarázza Till Eugén egy újabb nőről Galsainak. – A génideálom. Klasteromfolyosóra álló arca van. Ugyanakkor van rajta valami szublimált kegyetlenség.*” Rubin Szilárd boldogan hagyta el a Bűnügyi Múzeumot. „*...ami a magányt illeti, rám nem vonatkozott többé. Volt valakim. Nagyvilági és tímdöklő képtárak mesterművei helyett egy halott. De miért maradna az? Fel fogom támasztani.*” (35.)

Életem nagy szerencséi között tarthatom számon, hogy gimnáziumi és egyetemi éveim során sokszor beszélgethettem Pilinszky Jánossal. Pi-

linszky bármiről beszélt is, olyan pontos, helyettesíthetetlen kifejezéseket használt, hogy ha mások társaságában a forrás megjelölése nélkül használtam az ő kifejezését, nyomban megállítottak, és rákérdeztek, honnan veszem ezt a szót. Gyakran beszélt Dosztojevszkijről, olykor általánosabban az ortodox vallásosságról. Miután valaki szörnyű bűnököt követett el, mondta, felkeres egy sztarecet, megvallja bűneit, a sztarec pedig azt feleli: Már majdnem szent! Ezt a mondatot Pilinszky éles, felcsapó fejhangon mondta, ijesztő és felemelő volt, eszembe sem jutott, hogy megkérdezzem, hol fordul ez elő. Így a megfelelő filológiai apparátus nélkül adtam tovább a történetet H. Gyurkának. Egyetemi éveim alatt egyetlen hímnemű hallgatótársammal sem beszélgettem annyit, mint Gyurkával: kivételesen okos volt, minden mondata ironia, megjegyzéseire máig emlékszem. Méltatlan, hogy múlt időben írok róla, hiszen hál' istennek él, csak nem találkoztunk vagy húsz éve. Amikor a nyári szünet után újból beültünk a Váci utcai Nárcisz presszóba, Gyurka elpanaszolta, a sógorai rákérdeztek, melyik Dosztojevszkij-műben szerepel ez a jelenet. Azóta úgy mesélem, tette hozzá: orosz népszokás, hogy nagyobb családirtás után a tettes elmegy egy sztarechez...

Nem vagyok Dosztojevszkij életművének megfelelően alapos ismerője ahhoz, hogy kijelentsem, a Pilinszky által idézett mondat így sehol sem hangzik el. Ugyanakkor a világirodalom valószínűleg legismertebb sztarece, Zoszima története a köztiszteltetben álló úrról, pontosan erről szól: látogatója elmondja Zoszimának, hogy tizennégy évvel ezelőtt meggyilkolta szerelmét, méghozzá olyan módon, hogy a gyanú az asszony egyik részeges szolgájára terelődjön. Zoszima tanácsára a nyilvánosság előtt is megvallja bűnét, de nem hisznek neki, úgy vélik, megőrült. „Az Isten megkönyörült rajtam, és magához szólít” – mondja utolsó találkozásukkor Zoszimának. „Mihelyt teljesítettem, amit kellett, rögtön megéreztem lelkemben a paradicsomot.” A lélekben érzett paradicsom az üdvözülés ígérete. „Már majdnem szent...”

Az Új Emberben közzétett vallásos elmélkedései egyikében Pilinszky az EVANGÉLIUM két „rendhagyó” szentjét idézi, a két nagy bűnbánót, a tékozló fiút és a Jézus mellett keresztre feszített, bűneit megbánó bűnözőt. (1980. április 6.) Ő, a Szent Lator az egyetlen, akinek maga Jézus

ígérte meg az üdvösséget: „Bizony mondom neked, ma velem leszel a paradicsomban.” (Lk. 23: 43.) „Ne félj semmitől, és ne búsulj – idézi Pilinszky néhány hónappal később egyik utolsó írásában ismét Zoszima szavait, amelyeket a férjgyilkos asszonynak mondott. – Csak a bűnbánat ne apadjon ki belőled – akkor Isten mindent megbocsát. Nincs és nem is lehet olyan bűn, amelyet meg nem bocsátana az Úr, ha szívből megbánják. És emberfia nem is követhet el olyan bűnt, amely kimerítené Isten végtelen szeretetét.” (1980. december 21.)²

Első személyes találkozásukkor Rubin Pilinszky NINCS TÖBB című versét olvassa fel Keresztésinek. „Csak és kizárólag akkor tudja befejezni a regényét, ha ezt a verset képes lesz megérteni” – mondja az író az életművét tanulmányozó irodalomtörténésznek. (Keresztesi József: RUBIN SZILÁRD, 21. A továbbiakban: Keresztesi plusz oldalszám.) A befejezetlen regény az APRÓSZENTEK. A vers a bűn és a bűnös evangéliumi megértésének-értelmezésének egy másik aspektusát nyitja meg: nem a megbánásról és az igazi megbánást követő isteni kegyelemről szól, hanem a bűnös és a többi ember viszonyáról. Az EVANGÉLIUM idevágó kulcsmondata valószínűleg az, amit Jézus felel a farizeusoknak a házasságtörő asszony megkövezéséről: „Aki közületek nem bűnös, az vessera az első követ.” (JÁN. 8: 7.) „Nincs több, nincs, mint a bűnözők szeme” – így kezdi Pilinszky a verset, amelyet Rubin felolvasott. A bűnöző „kivételes magányáról” a vers utolsó sorai szólnak: „Egyedül / ők tudják elküldeni / a világ minden bánatát, és egyedül / ők tudják elhallgatni Isten tikkát / szemben a léncselő tömeggel.” „A tettenérés kínja elviselhetetlen – írta Pilinszky. – [A bűnöző] helyzete – ilyen értelemben – gyökeresen igazságtalan. Mert aki tetten ér, akik tetten érnek – a helyzet teszi így – büntetlenek tűnnek, míg ő, a tetten ért, semmi egyéb, mint a bűn, semmi egyéb ebben a pillanatban, mint maga a bűn, amit elkövetett. [...] Ilyen értelemben szakrális a tettenérés pillanata, amikor is a bűnös oly közvetlenül kerül szembe az igazsággal, vagyis Istennel – hogy ebben a párbeszédben mindenfajta tolmácsolás hamis és illetéktelen.” (1969. március 2.)³ Ezt a Pilinszky értelmezése szerinti szakrális pillanatot vélhette Rubin felismerni abban a helyzetben, amikor a rendőrök rábukkannak az elfeledett kútra, amely a meggyilkolt gyereklányok holttestét rejti. A földi igazságszolgáltatással szembe kerül bűnös végtelen kiszolgáltatottságát és megalázottságát Pilinszky az IN MEMORIAM F. M. DOSZTOJEVSZKIJ című versében jelentette

meg: „*Vegye le az ingét, gatyáját / (Mindkettőt leveszi.)*” „*A nép homályos, de jó ösztönnel nem hiába vette körül valamiféle tisztelettel az elítélteket – írta Pilinszky idézett elmélkedésében. – Nem hitte azt, hogy ártatlanok; [...] de megérezte bennük azt a ritka határhelyzetet, mely a szerencsétlenekeket közvetlenül a halál és Isten közelségébe vonja.*” A régi német nyelv Armesündernek – így, egybeírva –, szegény bűnösnek nevezte a halálraítéltet.

Pilinszky hat évvel volt öregebb Rubin Szilárdnál. Barátságuk hosszú éveit alatt egy idősebb testvér gondosságával támogatta Rubin írói érvényesülését, külföldi megjelenését. Levelek sorát írta a Bécsben élő Czjzek Évának a CSIRKEJÁTÉK fordítása ügyében. „*Rubinnak írtam, hogy küldje meg Magának lektori jelentését. Már olvastam, kitűnő, s Párizsban is próbálom elhelyezni*” – írja Rómából 1967. október elején. Majd november 9-én már Budapestről: „*Megkapta Rubin Szilárd írását? Nagyon izgatott szegény, és reménykedő. Ha tud, kérem, válaszoljon neki.*” Pilinszky kiadott levelei közül Rubin négy rövid levélnek és egy levélfogalmazványnak a címzettje. „*Drága Szilárd – írta Pilinszky 1970. május 20-án Párizsból. – Leveled rendkívül nyugtalaná tett. Egyelőre három levelet írtam, Vas Istvának, Illés Endrének és Töröcsik Marinak. [...] Kérlek, drága Szilárd, percig se érezd, hogy egyedül vagy, vagy hogy távollétem bármit is változtatna segítőkészségemen.*”⁴ Amikor ezek a levelek íródtak, az 1960-as évek második felében, akkor kezdte el Rubin az intenzív kutatást Jancsó Piroksa ügyében, ekkor beszélt a tanúkkal, az áldozatok szüleivel, barátaikkal. A történet, amely a bűnről, a megbocsátásról és az üdvözülésről töprengő költő folyamatos közelségében fogant, vallásos indíttatású volt. „...*az istenfélelem ejtett foglyul – olvassuk az APRÓSZENTEK bevezetőjében –, és előle menekültem az útvesztőbe.*” (20.)

„*Akár a hímzett párna*”

A negyvenéves Rubin Szilárd nem a rendőrség trehány munkáját akarta megmutatni, nem a szovjet megszállók gaszágát leleplezni, nem egy justizmord ártatlan áldozatát rehabilitálni. Nem tényregényt akart írni, hanem éppen az ellenkezőjét. Misztikus regényt, amelynek a végén szent fényben ragyog a feltámadott Jancsó Piroksa. Akár ártatlan volt, akár ő gyilkolta meg az öt kislányt. Élete hátralévő több mint negyven évét az író ennek a feladatnak szentelte: még 2008-ban, két évvel a halála előtt is a kéziraton

dolgozott. Holott kezdettől fogva tudta, hogy a feladat megoldhatatlan. Ezt erősítette meg Pilinszky János, miután elolvasott húszsornyi tollpróbát a tervezett könyvből: „*Ez lehetetlen. Így száz év alatt se tudod megírni, amit akarsz.*” (19.)

Rubin a Pilinszky ihlető és óvó közelségében születő mű bevezetésében is Pilinszkyre hivatkozik: „*Nem tudom elképzelni, hogy a múlt felé [...] mi vonzaná a művészi alkotóerőt, ha [...] nem épp a múltban érezné meg először a konkrét tett látát, először a részvét hatékonyságát – anélkül, hogy bármit is megváltoztatna, bármit is meg akarna változtatni.*” (31.) Az ARS POETICA HELYETT című költői prózát, ahonnan az idézet származik, Pilinszky a versei között helyezte el, a NAGYVÁROSI IKONOK záródarabjaként. Az APRÓSZENTEK bevezetőjének metaforái, hasonlatai mintha maguk is Pilinszky-sorok töredékei-törmelékei lennének. A Bűnügyi Múzeumból hazatántorgó író „*egy leütött szénhordó*” (22.) gyorsaságával alszik el. A kanapén, amelyen az ítélet szerint Jancsó Piroksa megfojtotta az öt kislányt, egy ünneplő család ül, vélhetőleg a bútordarab korábbi gazdáit. „*Ahogy elnéztem, úgy rémlett, hogy mind közelebb kerülök a családról sugárzó áhitathoz, mintha egy láthatatlan kápolna vesztibulumá után a szentélybe jutnék.*” (28.) Képzletében az író a moszkvai utcán jár, „*vasgolyó erejű havazásban*”, prémsapkáját megemeli a Ljubljanka gigászi tömbjénél posztoló KGB-s katona „*öntudattól ödemás fiatal arca*” előtt. (21.) A piros kötésű SZENTÍRÁS „*vértől lucskos emberi fejnek*” látszik. (22.) A törökszentmiklósi parkon két szőke, kopaszra nyírt szovjet katona halad át, „*mint két ferences*”. (8.) Jancsó Piroksa „*finom, elkíntott arca első szerelmem bér-málási képére emlékeztem*”. „*Nem tudom, milyen volt, amikor gyilkolt. A másik arcot azonban gyakran látam, gyönyörtől kivilágítva, mégis baljósan...*” (32.) Ezek mellett a Pilinszky-képekre emlékeztető, de azért nem feltétlenül Pilinszky-minőségű képek mellett a szövegbe be vannak törölve Pilinszky-sorok, amelyek csak azért nem kiáltanak forrásmegjelölés után, mert annyira közismertek. Piroksa magára vette az elemelt téli kabátot, meséli Kovácsné, Piroksa egykori szomszédja, „*hátulról úgy nézett ki, mint a zsidó öregasszony, mikor a hitsorsosait hajtották a vasútállomás felé*”. (13.) Ezt az auschwitzi képet, a nagykabátos öregasszony képét nyomában a gyerekekkel Pilinszky írta le. (Új Ember, 1965. november 7.)⁵ A képet és Pilinszky kommentárját hozzá – „*én a valóságot akartam megállítani*” – Rubin jól is-

merete, hiszen ez – „jóvátenni azt, ami már megtörtént” – az APRÓSZENTEK tervének is kulcsgondolata. Kovácsné ellenben aligha tudott a képről, kevéssé valószínű, hogy a kifosztott öregasszony kabátjával távozó Piroskáról az auschwitzzi fénykép jutott volna az eszébe. „De mit bír ki az emberi lélek, ha évtizedekig élete egyetlen fényűzése a gyémántüres múzeum közepében lángoló mellű volt?” (21.) A vendégszöveg a NAGYVÁROSI IKONOK című versből való, a mellű a mauzóleumban bebalzsamozott Lenin. Ezt a szövegmagyarázatot a költő sosem írta le, de gyakran beszélt róla. Amikor Pilinszky először járt Moszkvában, a mauzóleumban még ott volt Sztálin is. Lenin mellett olyan, mint egy portás, mondta Pilinszky. (A magyarázat teszi érthetővé a Kórust megelőző szakaszt: „Te megpróbáltad azt, amit / senki se merészelt, te árva! / fénykedjék neked az éj / öröküres monstranciája.” Hasonló szellemben írt Lenin-verset Füst Milán is A JELENÉS címmel, közvetlenül a háború után.) A metaforák sokszor ideológiai tartalmat visznek az elbeszélésbe. Kalocsainé⁶ (az egyik meggyilkolt kislány édesanyja) arca „ritka német szentkép-arc” (173.), később „kemény, mint a pásztorbot feje”, Pintérnéé ellenben „akár a hímzett párna”. (189.) Később: „Kalocsainé szép, mint egy aratási koszorú.” „Arca az évekkel egyre imaszerűbb.” (231.) Ha akarom, a tiszta jámbor és népi szépség metaforái. Ha akarom: Gyönyösbokréta. Ez a bőven patakzó költőiség olykor az epikus tárgyilagosságot is elmossa. „Később, amikor a lányok sorra eltűntek, a nép sok mindent beszélt. Volt, aki a zsidókat szidta, hogy a gyerekeikért beépítik a környéken renovált templomukba. Mások az oroszokra gondoltak, hogy talán az úrkutatáshoz kellett nekik. Szputnyikba ültették és kilőtték őket. Azt mondták, sok halott kering a magasságban...” (184–185.) A lányok 1953–54-ben tűntek el. Az első szovjet szputnyik fellövésére 1957. október 4-én került sor, Lajka kutyát november 3-án lőtték ki a világűrbe. Ennél korábban Rákosi vagy Kádár sem tudhatott semmit a szovjet úrkutatás állapotáról, nemhogy a törökszentmiklósi asszonyok. A világűrváltozat tehát 1957 késő őszenél hamarabb nem terjedhetett el.

Szent Erzsébet saruja

„Sejtettem, hogy a történetét éppoly nehéz megírni, mint egy szentét. [...] Mint a szentekről, róla is csak mellékes dolgokat tudunk” – írja Rubin Szilárd. – „Mit őrzött meg Szent Erzsébetből a saru?” (199–

200.) Ha arra a filozófiai magaslatra helyezkedünk – s Rubin hajlik erre –, hogy a távolság a megismerhető tények és a tényleges történes között áthidalhatatlan, akkor semmit sem lehet megírni. Rubin azonban ennél az ismeretelméleti nehézségnél is nagyobb gyakorlati akadályt állított maga elé. Nem tudta eldönteni, hogy kinek a történetét akarja megírni. Egy gonosztevőét, aki gyerekeket gyilkol? Egy szent latorét, aki a tettenérés, a büntetőeljárás és a kivégzés szégyene közepette egész valójával megbánja szörnyű tettét? Egy bűnösét, aki az igazságszolgáltatás fogaskerekei között bűnös létére maga is áldozattá válik? Vagy egy koncepció per ártatlan áldozatát?

A fentebb idézett megjegyzés – Isten még azt is megadta neki, hogy a házuk udvarában volt egy elfeledett kút – azt sugallja, hogy kezdetben, amikor felfedezte magának Jancsó Piroška történetét, kézenfekvőnek tartotta, hogy a lánynak része volt a gyilkosságokban. De nincs szükség a szövegen kívüli bizonyítékokra. Abból, amit a törökszentmiklósiak elmondanak az írónak, a kemény körtékkel fejbe dobott járókelők története, a vonaton elkövetett sorozatos lopások, a nagymama télkabátjának az elrablása, azt mutatja, hogy Piroška nem csak metaforikusan a farkas a Grimm-meséből: ravasz és gátlátalan ragadozó. De Rubin egy sor történetet is leír, amelyek arra vallanak, hogy Jancsó Piroskának köze lehetett a kislányok eltűnéséhez. A félnótás Czinke Ilkán kívül „három tökéletesen beszámítható és elfogulatlan” tanú volt rá, hogy az első áldozat, Kalocsai Marika „utolsó ismert dél-eltűjtjét” (57.) Jancsó Piroskával együtt az orosz katonák lakta Czégény-tanyán töltötte. Czinke Ilka a használt ruhákat áruló Krajcnénál rábukkan unokahúga, az időközben ugyancsak eltűnt Sütő Piroška ruhájára. Krajcnet azt állítja, a ruhát Jancsó Piroška hozta, hogy pizsamát varrasson belőle a fiának. (58.) A menhelyen nevelkedett, de már gyárban dolgozó Sipos Irén, a vőlegénye, Kiss Imre, Imre barátja és Jancsó Piroška egy hétfő délelőtt négyesben beszélget egy padon. A két lány együtt indul el, a fiúk megbeszélik velük, hogy délben utánuk mennek Piroskáék házához. Piroška azonban nem engedi be őket, azt mondja, Irén már kiment a vasúthoz – s többé nem kerül elő. Délután Piroška Irén ruháját hordja, Imre kérdésére azt feleli, megvette a ruhát, mert Irénnek nem volt pénze a vonatra. (64–65.) Később azonban a rendőrség olyan in-

formációt kapott, hogy Irén valóban elutazott, Budapesten kicséréltette a személyijét, azaz él. (66.) Az író kérdésére Kalocsainé elmondja, a zöldséges boltban egy diák emlékezett: előző nap Marika és Jancsó Piroska együtt állt sorba, aztán együtt mentek el valahová. (180.) Aznap délután Marikát megint csak a Jancsó lánnyal látták beszélgetni. (181.) Ekkor az író nem Piroska esetleges ártatlanságát vélelmezi, hanem azt rosszallja, hogy a rendőrség nem kezdett rögtön határozottabb nyomozásba, Kalocsainé kérése ellenére nem vonta kérdőre Jancsó Piroskát. Azok az interjúalanyok, akik a letartóztatása után beszéltek Piroskával, így Marika néni, azaz Sósapatki Henriett, akit nyilvánvalóan zárvakamzernek helyeztek Piroska mellé, továbbá az egykori körletparancsnok, Karácsonyi Borbála egy szóval se mondják, hogy Piroska bármikor is tagadta tettét. Marika néninek ugyan úgy mondja el a gyilkosságokat, mintha egy barátjánője követte volna el őket, de ez nyilvánvaló hárfítás. (220.) Ami pedig a megbánást illeti, annak nyoma sincs a szövegben. A kivégzés előtt Piroska ennyit mond a körletparancsnoknak: „*Utálok magam! Hogy tudtam ilyet tenni!*” De amikor Karácsonyi Borbála megkérdezi tőle, meddig folytatta volna, ha nem fedezik fel, azt feleli: „*Százig!*” (229.) „*Te miért gyilkolsz?*” – kérdezi az író Jancsó Piroskát, miközben löversenyestársasjátékokat játszik a halott lány kísértetével, „*Egykedvűen, szelíden néz rám. – Mert engem farkasnak neveltek.*” „*Ez az a sztal, amelyen első löversenyjátékot szerettem volna kinyitni, ez az óra, amikor annyira vágytam ébren lenni – vallja meg az író –, ő az a lány, akivel játszani szerettem volna.*” (200–201.)

Az erotikus kapcsolat az elbeszélő és hőse között meghatározó része a regénynek. Nem is jut eszembe még egy regény, amelynek írója ilyen leplezetlen, nyilvánvaló módon szexuális kapcsolatban áll képzelt hősnőjével. „*...külön kezel, kivételes magányban / a tanuk nélkül dolgozó pokol*” – írta Pilinszky (TANUK NÉLKÜL). De ami Pilinszkynek pokoli kín, Rubinnál gyönyörűség. Az egyes szám első személyben szóló regényhős – az író – egy iszonyatosan hideg téli éjszakán érkezik Törökszentmiklósról, az alföldi városba, ahol valaha Jancsó Piroska élt. „*Nagyon fáztam, de egy pillanatra sem éreztem azt, hogy kár volt elutaznom [...]. Most még inkább úgy rémlett, hogy bármely párnán, amelyre egy meleg szobában lehajthatnám a fejem, amely az arcomhoz simulna, az ő arcához simulnék.*” (148–149.) 1953. augusztus

22-én a szolnoki postán Jancsó Piroska levelet írt és adott fel a nevelőintézetnek, ahová a féltestvérét és a lányát elvitték. Megrendítő szavakkal kéri az intézetet, hogy szeressék a kislányát. A postán lebélyegzett borítékot az intézet megőrizte. A posta után Piroska kimegy a szolnoki strandra. Szokatlan élmény ez számára. Aztán megpillant egy kislányt, és a nyomába ered. „*A lányka a zuhanyozónál állt, Pirinek háttal. Karcsú volt, és két hajfonata pontosan kiálló lapockáján feküdt. Aztán megmozdult, a tusrózsa alá lépett, elborította a víz, végigpatakzott a csukott szemekkel didergő ismeretlen kis arcon, amelynél most a világon semmi sem látszott elérhetőbbnek. Egy almát leszakítani hasonlíthatatlanul nagyobb erőfeszítés lett volna.*” (204.) Alig két hónap múlva, október 13-án eltűnik a tizenegy éves Kalocsai Marika, a gyilkosságorsorozat első áldozata. Tizenkét évvel később, anyagot gyűjtve a művéhez, az író meglátogatja Kalocsaiékat. Marika húga, aki a látogatás idején éppen annyi idős, mint a halálakor Marika volt, és az anyja szerint nagyon hasonlít a nővérére, beteg, ágyban fekszik. „*Most, hogy a láng fényében feküdt, két szikrázó, szőke hajfonatával az arca mellett, már nem tudtam levenni róla a szemem.*” (177.) Megérkezik az orvos, megvizsgálja a kislányt. „*A vizsgálat alatt elfordultam, de a falon, a képeslapok övezte pici zsebtükrökben pontosan a leányka mellét láttam. Semmi mást, mint a rózsaszín körtét és a meg-megrezzenő bimbót, amit a főlhúzott hálóing kivillantott. [...] egyre közelebb és közelebb léptem a falhoz, érezve, hogy a tükrökből Piroska házába lépnek.*” (187.) Vajon az a popfos kislány, akit az író képeztetében Piroska a strand tusalójában megkívánt, nem Marika akkor talán még meg sem született húga volt-e?

Piroska tizenkét éves korában lett városszerete „közismert nő”. „*Törékeny, sötétszőke, szürkés-kék szemű gyerek volt, vizet meg tökmagot árult az állomáson. Az első eset délelőtt történt és éjszaka folytatódott [...]* »*Megesett, hogy húsan is voltak velem, mégsem történt semmi bajom.*” – idézi Piroska szavait Lajkó Rózsi, az író egyik informátora. A vasútállomásra folyamatosan érkeznek orosz csapatok, a katonák az állomáson éjszakáznak. Piroska „*mindig ott volt az egyik vagy másik emberkupaiban. Jó mélyen elrejtőzve a tiszték elemlámpái előtt. [...] A katonák ruhástul aludtak, Piroska azonban meztelen volt. Ébresztőkor előmászott az átfülledt testek közül, s pendelyt meg szoknyát húzott, nagyokat szokott tüszenteni. De ez volt minden baja.*” (210–211.) Rubin leírásában nyoma sincs se elítélésnek, se részvétnek. A tömegpopulációban is Pi-

roska erotikus varázsa érzik. „*Katonakurva*” lett, mondja róla az anyja, akivel az író a zalaegerszegi börtön elfekvőkórházában találkozik. Az asszony egy parasztház szénapadlásán szülte meg a lányát, akiről a negyvenholdas nagygazda apja tudni sem akart. (238.) Istállóban, pajtában laktak, törődni az anyja se sokat törődött vele. Amikor idősebb lett, elszegődött gyapotot szedni, aztán malteroslány volt szolnoki építkezéseken. Az első jó emléke az a cukor, amelyet egy szovjet kiskatonától kapott. Piroska zabgyerek volt, anyja cseléd, közismerten olcsó prostituált. Bár Piroskát az iskolában megbecsülték az eszségéért, nála meg az anyjánál alább senki sem állt a mezőváros társadalmában. Az orosz katonák ellenben nem tudtak róla semmit, és hálásak voltak a váratlan ajándékért, hogy megkaphatták. Ekörül lehet a forrása annak, hogy Piroska orosz katonákért rajongott. „*A szovjet katonákat annyira megszerettem, hogy nem tudok tőlük megválni*” – mondta a tárgyaláson. Meg azt is hozzátette, magyar férfakkal sosem volt nemi kapcsolata. Persze jó volna többet tudni erről a vonzalomról meg azokról a katonákról is, akikkel Piroska személyes kapcsolatba került, így Bogacsóvról, aki házasságot ígért a tizenegy éves Kalocsai Marikának. Legfőképpen pedig Piroska kisfiának az apjáról, aki eljegyzési ajándékkul egy borostyánkővet adott Piroskának. (263.) A lányok, a Piroskák telkén lévő kútnban megtalált, megfojtott lányok, az intézetben nevelkedett, a többieknél idősebb Sipos Irént kivéve, akiről viszont nem tudjuk meg biztosan, hogy őt is meggyilkolták-e, szegény, de gondoskodó családokban éltek, szülei az eltűnésük pillanatától kezdve kétségbeesetten keresték őket. Az olvasóban felmerül a kérdés, vajon nem dolgozott-e Piroskában gyűlölködő irigység is, nem akart-e éppen azokon bosszút állni, akiknek a szülei szegények voltak, mégis melegséget árasztó családban éltek. Minderről semmit sem tudunk meg, Rubin erre nézve nem kapott információkat, így efféle feltételezésekkel nem is foglalkozott. Ez az információhiány izgalmassá is teszi az APRÓSZENTEK-et. Van egy történetünk, és van öt gyerekholttest, de nem lehet biztosan tudni, hogy azok-e, akik az előző hónapokban eltűntek. A holttestek azonosításakor Dobos Marika és Pintér Kati szülei határozottan kijelentették, nem az ő lányuk fekszik a bádogtepsiben, nyomukban Kalocsai és Sütő is elbizonytalanodott. (124–125.) Rubin a tisztaeszlári per-

ről tudósító Mikszáthot idézi: „*Az anyától, aki a holt leányára rá nem ismer, nincs apellátá.*” (185.) Eötvös Károly, a vádlottak védője a tisztaeszlári perben, meggyőzően bizonyítja, számos oka lehet annak, ha az agnoszkáló nem ismeri fel a halottban közeli hozzátartozóját. Nem lehet biztosan tudni, hogy az ölte-e meg a lányokat, aki a bíróság előtt vallomást tett meggyilkolásukról. Van egy főszereplő, aki egyesek szemében intelligens, figyelmes, már-már önfeláldozó fiatal nő, másokéban agresszív, kötekedő, ismeretleneknek ok nélkül fájdalmat okozó tolvaj, fosztogató. Százszázalékos biztonsággal az sem derül ki, lesbikus sadista-e vagy nimfomán férfifaló. Antonioni híres filmjében, a NAGYÍTÁSBAN egy fotós az egyik fényképén egy holttestet fedez fel, rájön, hogy egy gyilkosság véletlen szemtanúja volt. Aztán eltűnik a holttest, eltűnnek a fényképek, s végül a főszereplő meg a néző sem tudja, bűncselekményt látott-e, vagy képzelgés káprázata ragadta magával. Nem nehez úgy éreznünk, Rubin befejezetlen és befejezhetetlen regényét éppen az teszi korszerűvé, hogy megjeleníti: a valóság megfoghatatlan, a tükörcserepek minden szögből más képet mutatnak. Másokat ellenben az tesz elégedetlenné, hogy az író főszereplője személyiségét össze nem illő elemekből rakja össze, hogy a szerzőnek magának sincs életszerű víziója hőseről, akit írói eszközökkel az olvasó számára is hiteles alakká formálna. Megvan a veszélye annak, ha egy elbeszélő megmarad lírikusnak, ha csak önmaga bír története hőse lenni, ha képtelen arra, hogy közvetlen, személyes tapasztalat nélkül történeteket és embereket teremtsen. Az eredmény óhatatlanul leszűkült világ lesz, annál szűkebb, minél intenzívebben éli át az író azt a valóságot, amelynek önmaga egyszerre hőse és felfedezője.

Büntetőjogi kiruccanás

Az 1953–54-es gyermekgyilkosságok krónikáját a közelmúltban Legát Tibor írta meg háromrészes cikksorozatában RÉMTÖRTÉNET TÖRÖKSZENTMIKLÓSON címmel.⁷ Legát Tibor munkájának forrása két régebbi írás. Az egyik a nyomozásban is részt vevő dr. Lázár Bertalan rendőr százados ELTŰNÉSEKTŐL – A GYILKOSSÁGOK SOROZATÁIG című 1957-ben megjelent esetelemzése.⁸ A másik dr. Bodor Endre A TÖRÖKSZENTMIKLÓSI VÁMPÍR című cikke,⁹ amely név szerinti hivatkozás nélkül Lázár értékelésével vitázik; ez az utóbbi a Belügy-

minisztérium kiképzési anyagaként jelent meg 1965-ben. Rubin egy, a fentieknél korábbi, a per után néhány hónappal megjelent belügyi írásra is hivatkozik, de címét, forrását nem jelöli meg. (262.) Ezeket az anyagokat Rubin olvasta, a két utóbbiból idéz. A további anyagoknak, a bűnügy aktáinak csak egy részét olvashatta el, az akták másik részét minden bizonnyal titkosították, ezeket nem sikerült megszereznie. 1970-ben kérelmével a belügyminiszterhez, 1977-ben Kádár Jánoshoz fordult – hiába. 1990 után Boross Péter belügyminisztertől, majd Gál-szécsy Andrásztól, a polgári titkosszolgálatokat felügyelő tárca nélküli minisztertől kérte az iratbetekintés engedélyezését; ekkor arról tájékoztatták, hogy a keresett anyagok nincsenek meg.

Jancsó Piroska úgy vélte, orosz kapcsolatai miatt „a haja szála sem görbülhet meg”, ezt egy korábbi meghallgatása során állítólag a rendőröknek is a szemébe mondta. (265.) De csupán Piroska képzelte így: az APRÓSZENTEK szövegéből is nyilvánvaló, hogy prostituáltak tekintették, rendőri felügyelet alatt állt, naponta kellett jelentkeznie a rendőrségen. (207.) Eltűnések, akár tizenévesek eltűnése esetén, hacsak nincs valamilyen bűncselekményre utaló adat, a rendőrség huszonnégy óránál előbb nem intézkedik. Az a feltételezésük, hogy a gyerek elcsavargott, majd előkerül. Ezt a szokványos választ adják Kalocsainéknak is 1953. október 13-án, reggel nyolc órakor. (179.) Marika az első eltűnt kislány, még senki sem gondol tragédiára. Különbösen is az efféle eltűnés sokkal gyakoribb, mint gondolnánk. Miközben sorra tűntek el a kislányok, eltűnt két fiú is, akik hónapok múlva az ország más vidékén kerültek elő.

Az első eltűnést csak nyolc hónap múlva követi a második, ekkortól azonban gyors egymásutánban tűnnek el kislányok. Ezt a rendőrség már a legkevésbé sem vette félvállról, annál is inkább, mert terjedni kezdtek a szóbeszéddek, hogy az oroszoknak köze van az eltűnésekhez. Törökszentmiklós utcáin hangszórós kocsik hívták fel a szülők figyelmét a veszélyre, a nyomozást a megyei rendőr-főkapitányság magához vonta, amikor pedig megtalálták a holttesteket, nyomban magas rangú belügyi vezetők érkeztek a városba, a helyszínt pedig karhatalmi egységek vették körül. Persze ahogy manapság sok esetben a cigányellenes előítéletek viszik félre a nyomozást, akkor ideológiai doktrínák szab-

ták meg a kutatás irányát. Lázár százados a cikkében leírja, hogy miközben az eltűnések felderítésén dolgoztak, a törökszentmiklói rendőrség azt az utasítást kapta, állapítsák meg, „*milyen a klérus befolyása az iskolai gyermekekre vonatkozóan*”. „(Ez a feladat hangzatos, de kriminalisztikai szempontból nehéz eldönteni, hogy miért szükséges.)” – teszi hozzá zárójelben a rendőrtsz. Ez a felfogás nyilvánult meg abban is, hogy az egyik nyomozónak egy éjszakát a hajdani zsinagóga pincéjében kellett eltöltenie: hátha mégis igazak a híresztelések, hogy a zsidóknak az egyik környékbeli zsinagóga újjáépítéséhez van szükségük a gyereklányok vérére.

Rendőrtisz letére Lázár százados nyíltan írta a helyszínelés felületességéről, meg arról is, hogy Jancsó Piroska első kihallgatása teljes összevisszaságban zajlott, illetéktelenek voltak jelen, és még a gépirónó is részt vett a gyanúsított kikérdezésében. Cikke az 1957-es év elején jelent meg, feltehetőleg még 1956-ban írta, a *Rendőrségi Szemle* 1956 novemberétől négy hónapig nem jelent meg, majd 1–3 jelzésű összevont számmal indult újra. Talán a forradalmat megelőző hónapok szabadabb szelleme magyarázza, hogy Lázár Bertalan nem hallgatta el „az államtitkot” sem: leírta, hogy a gyanúsított vallomása szerint B. katona megerőszakolta Marikát. Amikor a cikk megjelent, még nem állt helyre az ellenőrzés korábbi rendszere – 1957 tavaszán a civil könyvkiadásban is napvilágot láttak könyvek, amelyek az 1956-os „Vormärz” szellemében íródtak, amelyeket még 1956 őszén szerkesztettek. A *Rendőrségi Szemle* szerkesztője vélhetően kihúzta a „katona” szó előtt a „szovjet” jelzőt, de érdemben nem változtatott a szövegben. Az olvasó pedig törheti a fejét, honnan való volt az a katona, aki időközben külföldre távozott.

Első kihallgatásán a gyanúsított olyanokat nevezett meg a gyilkosságok elkövetőiként, akiknek biztos alibijük volt. Az egyik megnevezett például börtönben ült. Megítélésem szerint a történetek legvalószínűbb változatát Jancsó Piroska 1954. szeptember 5-i vallomása tartalmazza, ezt Legát Tibor részletesen ismerteti cikksorozata második részében. Eszerint Piroskát egy Nyikolaj Bogacsov nevű orosz katona vette rá, hogy hozza össze a tizenegy éves, de koránál fejlettebbnek tetsző Kalocsai Marikával, mert beleszeretett, és feleségül akarja venni. Cserébe azt ígérte, hogy Piroskát is kiviszi a

Szovjetunióba, és segít felkutatni Piroska második gyerekének az apját. Marika Piroskával együtt ment a Czégény-tanya felé, ezt többen is látták. Minthogy Bogacsov Marikának is tetstett, Piroska a lakására hívta a kislányt. A továbbiakban Piroska azt vallotta, hogy míg borért járt a kocsmában, Nyikolaj megerőszakolta Marikát, majd otthagya őket. Marika azzal fénygetőzött, hogy mindent elmond a szüleinek. Erre Piroska megijedt, és megfojtotta Marikát. A második áldozatot, Sütő Piroskát egy Andréna nevezett orosz katona erőszakolta meg. Vallomása szerint négy lányt ő fojtott meg, az ötödiket Nyikolaj a derékszíjával. Ekkor egy Hammelzanov nevű őrmester is jelen volt. A katonai ügyészi szervek több fényképpel együtt Bogacsovét is megmutatták a gyanúsítottnak, és ő kiválasztotta a fényképek közül a férfit, akiről a vallomásában beszélt. Ennek ellenére másnap azt közölték a gyanúsítottal, hogy a vallomása nem fogadható el, mert Bogacsov 1953 augusztusában „külföldre távozott”. A kihallgatást végző rendőröket feletteseik nyilván kioktatták, hogy az eljárásban szovjet katonák elkövetőként nem szerepelhetnek. Feltételezésem szerint – a feltételezés logikusnak tetszik, de kézzelfogható tények nem bizonyítják – kihallgatói ekkor megegyezést ajánlhattak Piroskának: elkerülheti a halálos ítéletet, ha úgy vall, ahogy a rendőrök akarják. Rubin úgy véli, Jancsó Piroska letartóztatására és elítélésére „*a szovjet elhárítás beavatkozása következtében*” került sor. (266.) Ezt az állítást semmi sem támasztja alá. Az ellenben szinte bizonyos, hogy a történekről orosz nyelvű összefoglaló készült, amelyet megküldtek a szovjet szerveknek. Az orosz katonai hatóságok nagyon is komolyan vették az ügyet. Rubin elbeszélése szerint „*a Közép-Európában állomásozó szovjet csapatok*” marsalli rangú főparancsnoka három katonai ügyéssel „*a Baden bei Wienben felüött főhadiszállásáról*” Szolnokra repült, a szolnok-algyői szovjet laktanya parancsnokát „*tettelegesen*” lefokozta, azaz – vélhetőleg – az alárendeltjei szeme láttára letépte a váll-lapját. Az eseményen jelen volt dr. Ruzska István, a Legfőbb Ügyészség képviselője, s tanúja volt a marsall több „*kemény intézkedésének*”. (60.) Az Ausztriában és Magyarországon állomásozó szovjet csapatok, az úgynevezett Centralnaja Grupa Vojzsk, azaz a Központi Hadsergocsoport parancsnoksága valóban Baden bei Wienben volt, de „felütni” éppenséggel nem

kellett: ott volt 1945-től 1955-ig. Közép-Európa földrajzi fogalmához ennek semmi köze. Közvetlenül a háború után, 1945. június 10-től 1946 májusáig valóban marsall állt a parancsnokság élén, méghozzá ismert katonai vezető, Ivan Konyev. 1946-tól azonban a parancsnok általában vezérezredesi rangú tábornok volt. 1953 júliusától a posztot Szergej Birjuzov vezérezredes töltötte be. Ha tehát hitelt adunk a történetnek, leginkább ő lehetett az, aki Magyarországon járt, és a laktanyaparancsnokot lefokozta. Ezt a korrekciót az teszi indokolttá, hogy jól mutatja: Rubin Szilárd, miközben jelentős energiát fektetett abba, hogy minél több emberrel beszéljen, aki valamilyen kapcsolatba került Jancsó Piroskával és ügyével, viszonylag könnyen megismerhető történeti tényeknek nem tulajdonított jelentőséget.¹⁰ Sajnos nincs rá adat, mikor járt a tábornok Szolnokon, látogatása után a Piroska által megnevezett katonák már biztosan nem voltak Magyarországon: feltehetőleg nyomban letartóztatták és a Szovjetunióban állították őket bíróság elé. Az 1954-es büntetőeljárás furcsasága, hogy a másodfokú tárgyalás lezárása után, az ítélethirdetés előtt az elsőrendű vádlott ismét szólhatott; ekkor Piroska azzal vádolta az anyját, hogy részt vett a gyilkosságokban. A bejelentés után a tárgyalást elnapolták, Jancsó Piroska írásban tette meg új vallomását. Ebben azt állítja, hogy a gyilkosságok elsődleges célja az áldozatok kirablása volt, de a szexuális motivációt sem tagadja. A következő tárgyalási napon ismét megváltoztatta a vallomását: ekkor már tagadta a szexuális késztetést. A Legfelsőbb Bíróság végül Piroska vallomása és közvetett, logikai bizonyítékok alapján ítélte halálra Jancsó Borbálát; az ítéletet az Elnöki Tanács kegyelemből életfogytiglani szabadságvesztésre változtatta. Lázár százados már többször idézett esettanulmányában kétségbe vonja a közvetett bizonyítékokat. Azt a kérdést teszi fel, hogy ha a gyilkosságoknak nem volt szexuális motivációja, mi magyarázza, hogy a rablógyilkosságok áldozatai között egyetlen fiú sem volt. Dr. Bodor Endre Lázár érvei ellenében tíz pontban sorolja fel a Jancsó Borbála bűnösségét alátámasztó közvetett bizonyítékokat. Fejtegetésének azonban ellentmond Jancsó Piroska vallomásának az a része, amelyet Bodor Endre tanulmánya mottójaként idéz: „*Szinte undorodom saját magamtól, de inkább követtem volna el még több gyilkosságot, mint ilyen szegényben estem.*” (A csálé mon-

datot dr. Bodor állította elő. A rendőrségen tett írásbeli vallomásában Jancsó Piroska nyelvileg koherensen fogalmazott: „*inkább követtem volna el, lettem volna több gyilkosságba, mint ebbe a szégyenbe*”). Az eljárás kezdeti szakaszában, a szeptember 10-én kelt vallomásból, amelyet Jancsó Piroska maga fogalmazott meg és írt le, kimaradtak a szovjet katonák, a leszbikus és szadista hajlamról sokkal nyíltabban ír. Kalocsai Marikának, vallja, elmondta, mit olvasott egy filléres pornóban, de „*ő hallani sem akart erről*”. A tizenhét éves Sipos Irén ellenben nem utasította vissza a próbálkozást. „*Ő mondta, hogy nekem csinál ilyet, meg is tette két ízben. Én is szerettem volna, de egyrészt nem mertem elmondani, másrészt tartottam attól, hogy valakinek elmondja. Arra az elhatározásra jutottam, hogy megfojtom*.” Ha tehát Jancsó Piroska a maga vágyait jobban szégyellte, mint magukat a gyilkosságokat, akkor aligha vonta be az elkövetésbe az anyját. A bíróság azonban nem foglalkozott ennek az ellentmondásnak a feloldásával. A másodfokú eljárásban a bírói tanács elnöke Jankó Péter volt, aki korábban a Rajk-pert is tárgyalta. Számára egyszerűbb volt, ha jogi körülményeskedés helyett Jancsó Borbálát is halálra ítéli: eggyel több vagy kevesebb halálos ítélet a pályáján nem sokat számított. Csak magunkban képzeleghetünk: 1955-ben elkövetett öngyilkossága előtt talán úgy érezte, az önmagára kiszabott halálos ítélettel Jancsó Borbáláért is bűnhődik, „*...a Legfelsőbb Bíróság magához vonja az ügyet*” – írja Rubin Szilárd. (266.) Az emberölési ügyeket a megyei bíróság tárgyalta, a másodfok a Legfelsőbb Bíróság volt. A Jancsó-ügyet tehát nem kellett magához vonnia: máshová nem is kerülhetett volna.

A vallomás váratlan megváltoztatása a másodfokú bíróság tárgyalásának a végén összeilleszthető korábbi feltételezésünkkel. Ha Piroskát valóban azzal bírták rá az együttműködésre, az orosz katonák szerepének elhallgatására, hogy azt ígérték neki, nem ítélik halálra, a budapesti tárgyaláson látnia kellett, becsapták: a Legfelsőbb Bíróság – immár jogerősen – mégis halálra ítélte. Ebben a helyzetben azt akarta, hogy legalább végezzék ki az anyját is, akit gyűlölt, megvetett, és akit – mint Legát Tibor Jancsó Borbála vallomása alapján leírja – többször véresre vert.

„*A gonoszteüőhöz sem tartozik semmi. Sem a zsinag, amellyel áldozatait megkötözte, sem az eső, amely*

kivégzése éjjelén zuhog.” Akárha Pilinszkyt olvasnánk. Az ölés leírása azonban nem illik Szent Erzsébet képéhez. „*A kislány, mielőtt elernyedt volna, sokáig hánykolódott a földön, s közben felrúgta az asztal alá tett lavórt, kiborította a szappanos mosdóvizet*” – idézi Rubin a bűnügyi eljárás jegyzőkönyvét. (206.) S még amit nem idéz! „*Anyám [...] kihozott egy drótot* – írta Piroska a Legfelsőbb Bíróság tárgyalása után, amikor az anyját váltotta meg a gyilkosságok elkövetésével –, *amit Marika nyakába akasztott, és megfojtotta. Én lefogtam a kezét közben. A kislány rúgott magán, és összeesett. Nagyon megijedtem, borzasztó látvány volt, a nyelve kilógott.*” Rettenetünket az orosz vonal csak növeli. Hiszen az is borzalmas, ha valaki leküzdhetetlen szexuális készletéből öl. De ha azért teszi, mert pedofill katonák felhajtója...

„*Síratom az öt gyermeket, akiknek kora ifjúságukban miattam kellett meghalni és az öt anyját*” – írta Jancsó Piroska egyik vallomásában. Hamisan csengő szavak, Rubin nem is idézi őket. Nem illenének a Szent Farkas képéhez.

„Vad és végtelen utcák”

Rubin Szilárd szövegében erőteljes mondatok, jelenetek idézik fel az ötvenes, hatvanas évek alföldi mezővárosát. Az utas baktat az öt párhuzamos, nyílegyenes dűlőút valamelyikén, a házak „*csillagászati számot*” viselnek, nevük „*az épp regnáló hatalom*” igényei szerint változik, de a helybeliek csak a hajdani településterve szerplő számmal emlegetik őket. „*Nincs évszak, amely e vad és végtelen utcákat megszépíti. De tavasszal, ha kedve van gyalogolni, az utas nem csak barbárságukat érzékeli: eltűnt zottságuk költészetét is.*” A kritika érzékenyen hívta fel a figyelmet arra, milyen erővel kötik ezek a lírai, mégis nagyon realista leírások Rubin látszólag kor feletti történeteit történésük valós idejéhez. „*...ez a kaleidoszkóp helyenként ragyogó képeket ad ki: az ötvenes évekbeli Törökszentmiklós miliőjének, atmoszférájának a leírása az ereje teljében lévő Rubint mutatja*” – írja monográfiájában Keresztesi József. (Keresztesi, 235.) Hadd tegyem hozzá: annál inkább, minél kevesebb a szövegben a keresett költőiség. „*...egy kútnál, amely a homályból előbukkan, hirtelen asszonyok állnak, mint víz alól fel szállt szobrok.*” (42.) Hát ez az, amit már nem kellene.

Nem csak a helyszínek leírása erőteljes, a szorongató, nyomasztó atmoszféra ott van szinte

minden jelenetben, epizódban. A lányok több-kevesbe azonos forgatókönyv szerint tűnnek el, a feszültség mégis nőttön-nő. A város szorongással telik meg. De mintha a még rejtőzködő gyilkost is magával ragadná a közeledő vég örvénye. Az első eltűnésre 1953. október 13-án kerül sor, a másodikra 1954. június 12-én. A következő három gyilkosság dátuma augusztus 9., 11. és 14.

A Rubin-hagyaték örököse, Siklós Péter és a szerkesztő, Keresztesi József heroikus munkát végzett, amikor a negyven éven át növekvő „kéziratkazalból” kiválogatták az utolsónak tetsző szövegvariánst, és összefüggő művé rendezték a részeket. Ráadásul az író, nyilvánvaló szándéka szerint, nem lineárisan kívánta elbeszélni a történetet. Az epizódok nem időrendben követik egymást, hanem leginkább talán abban a sorrendben, ahogy az író előrehalad a nyomozásban meg a tudatában-tudatalattijában zajló folyamatok feltárásában. Ezért olyan nehéz egy-egy jelenetet, mondatot visszakeresni a szövegben.

Egy kurzusregény terve

Az UTÓSZÓ HELYETT alcímet viselő HÓDOLTSÁGI TÜKÖR nem tartozik a regényhez, egy ösztöndíjpályázat céljára készült 2008-ban. A sajtó alá rendezők természetesen jól tették, hogy közreadták ezt a szöveget is, de talán még világosabban jelezniük kellett volna, hogy ez a fejezet *nem* az APRÓSZENTEK utószava, hanem egy megíratlan regény szinopszisa. Az anyaggyűjtés és az anyaggal való küzdelem hosszú éveit alatt Rubin a történet megírásának esztétikai nehézségein túl azzal is kénytelen volt számolni, hogy figyelik, jelentik, mit beszél, mit ír a szovjet katonák szerepéről a gyermekgyilkosságokban.¹¹ Valószínű, hogy még az asztalfiókba rejtett kéziratba sem írt bele mindent, amit interjúalanyai mondtak neki, amit az oroszok szerepéről gondolt. De nem csak cenzurális megfontolások tartották vissza. Törökzentmiklós leírásának végén Rubin Katyánt, Nemmersdorft említi. (A keletporoszországi falut egy szovjet páncélos ék 1944. október 21-én foglalta el, a katonák nagyszámú civilt lőttek agyon, köztük nőket, gyerekeket és kénysERMUNKÁSKÉNT odahurcolt francia és belga hadifoglyokat.) „*Ne! Ne!* – mondja Pilinszky. – *Idáig ne menj!*” (257.) 2008-ra a politikai helyzet megváltozott, Rubin lektorai (őrzőangyalai), Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky már nem éltek.

A pályázatra benyújtott szinopszis olyan regényt ígért, amely leleplezi az orosz katonákat, a megszálló szovjet hadsereget meg a velük összejátszó magyar rendőrséget, ügyészséget. Ebből a második nekifutásból, úgy tetszik, semmi sem készült el. Talán szerencsére: aligha lehetett volna jobb, mint a „*befejezhetetlen könyv árnyéka*”. Az APRÓSZENTEK Piroskája lehet lesbikus, sadista gyilkos, de lehet pedofil katonák naiv-gátlástalan kerítője is. Az író azonosulása vele pedig a valóság-misztikus átélés, illetve az erotikus beleélés között lebeg. Ha viszont Jancsó Piroksa ártatlan áldozat, mindebből semmi sem marad, csupán egy koncepciós ügyet leleplező kurzusregény.

Az APRÓSZENTEK-hez csatolt szerkesztői utószavában Keresztesi József arról írt, Rubin szeretett volna eljutni a kalinyingrádi katonai levéltárba, hogy ott próbáljon anyagot keresni műve folytatásához vagy újrakezdéséhez. (276.) Rubin a kalinyingrádi levéltárat csak a Keresztesivel folytatott beszélgetésben említi (Keresztesi, 20.), a regényt követő szinopszisban nem. Hiszen miért is akart volna épp a kalinyingrádi levéltárba eljutni? Ha fennmaradtak anyagok a törökzentmiklói ügyről, azok leginkább Moszkvában találhatóak. Rubin számára Kalinyingrád, amelynek a nevét nem írja le, akár csak Gdańsk, jelkép. A borostyánkő, amelyet Piroksa jegygyűrű helyett kapott orosz katoná szerelmétől, az író számára ezt a két várost jelképezi: az bennük a közös, hogy mindkettő el van vágva attól az országtól, ahová tartozik: Németországtól, Oroszországtól. Attól a két országtól, amely „*a két világra szóló európai polgárháborúban*” (263–264., az én kiemelésem) a legtöbb vért áldozta.

Gdańsk és Berlin ma az Európai Unió városai, lakóik – ellentétben Rubin borongásával – nem csak turistaként látogathatják a várost, hiszen 2004 óta egyazon államszövetség polgárai. Kalinyingrád azért lett enkláv, mert a balti államok kiléphettek a Szovjetunióból, és csatlakozhattak az Európai Unióhoz. Ezek pozitív fejlemények. Siránkozni csak az fog miattuk, aki úgy véli, hogy Európában két, a hidegháborúval együtt három polgárháború zajlott, hogy németek és oroszok, akik voltaképpen összetartoznak, értelmetlenül, idegen érdekekért ontották egymás vérét. Hogy kik az idegenek, akiknek az érdekében a németek és az oroszok egymásra támadtak? Nos, kedves olvasó: hármat találathatsz...

A szenvedő amorális

Káderezés

Rubin Szilárd pályarajzának zárófejezetében Keresztesi József így ír: „...a zsidó származás Rubin esetében részben lélektani kérdés, de ennek a részletes tárgyalása már – ezt minden szarkazmus nélkül mondom – a pszichológia illetékességi területére vezetne”. (Keresztesi, 259.) Ez a mondat, brutálisan kifejezve, azt jelenti, a szerző bolond. Életének, életművének egy fontos, talán legfontosabb kérdését nem az irodalomelemzés, nem az esztétika, nem az eszmetörténet, hanem a lélektan eszközeivel kellene vizsgálni. Való igaz, Rubin zsidókomplexusa, zsidó öngyűlölete szinte kínálja magát a pszichopatológiai vizsgálatra. Keresztesi József azonban nem pszichológus, hanem író, filológus, irodalomtörténész, nem ezt az utat választja. És jól teszi, mert Rubin Szilárd írónak azért érdekesebb, mint öngyűlölő zsidónak. Mindazonáltal Keresztesi könyve első fejezetében világossá teszi, hogy hőse ironikus-pszichologizáló megjelenítése nagyon is helyénvaló, csak persze nem helyettesítheti a műelemzést. A szerkesztő-kritikus 2003-ban kezdett hozzá Rubin életművének tanulmányozásához, az író – így Keresztesi – „nagyon segítőkésznek mutatkozott”, s jó néhány dokumentummal is ellátta a kutatót. Amikor azonban az utóbbi 2005-ben elküldte neki tanulmányát (a jelen monográfia korai, a megjelent könyvnél jóval rövidebb változatát), Rubin magyarázat nélkül megszakította vele a kapcsolatot. Keresztesi úgy véli, e döntés összefügghetett azzal, hogy a tanulmány értékelte az író viszonyát a származásához: „a zsidó származás valamiféle kényelmetlen, unheimlich tényként tárul föl a két központi regény főhősei előtt: tudatosítása sem Angyal Attila, sem Rostás Levente esetében nem az azonosulás irányába mozdítja el a figurát”. (Keresztesi, 257.) Az író azonban vélhetően nem ez a ténymegállapítás bosszantotta fel, hanem az a feltételezés, hogy ez a „kényelmetlen tény” magyarázatul szolgálhat arra, „mi vezette a szerzőt a kilencvenes évek elején az induló Magyar Fórum köréhez”. Rubin feltehetőleg úgy érezte, nem a zsidókomplexusa, hanem a Németh Lászlón nevelődött magyarsága vitte Lakitelekre és Csurka közelébe. De tapasztalni kellett, hogy itt nem tartanak rá igényt. E szakítás ellenére 2009 májusában dedikált példányt küldött Keresztesinek a CSIRKEJÁTÉK német kiadásából. Ez volt személyes találkozásuk közvetlen előzménye. Beszélgetésük

során (Keresztesi, 19–20.) az író kifaggatja monográfiáját a származásáról. „Keresztény és közép.” A válasz az író, „ragyogó mosolyra” készíti. Efféle káderezésre, gondolom, a Magyar Gárda és a Magyarországi Cionista Szövetség felvételi vizsgáján kerül sor. Nem mintha más nem volna kíváncsi a válasza, de direkt rákérdezni civilizált körökben talán még ma sem illő. (Persze többnyire nem is szükséges: az érdeklődő a legtöbb esetben eleve tudja a választ.) A kielégítő válasz után Keresztesi fagyaltot kap. Rubin még megkérdezi: kritikusi karrierje kezdetén nem kellett-e hitet tennie Izrael állam mellett. Az abszurd kérdésre Keresztesi úgy válaszol, „mint egy gyereknek”.

„Egy regény regénye”

A Rubin-pályarajz első fejezete azt mutatja, hogy Keresztesi egy igazi elbeszélő emberábrázoló és szituációfelidéző képességével ír non-fictiont. Ráadásul könnyeden, olvasmányosan ír: műve előképeként hirtelenjében a fiatal Fejtő Ferenc Heine-könyve jut az eszembe. Nem kevésbé regényszerű a CSIRKEJÁTÉK könyvkiadói történetének a leírása. 1963-tól 1975-ig a Szépirodalmi Könyvkiadónál dolgoztam, személyes tapasztalatokkal is igazolhatom a Keresztesi adta leírás hitelességét. Pedig itt a szerző nem támaszkodhatott személyes benyomásokra, mint az idős Rubin Szilárd alakjának a leírásakor, kizárólag írásos anyagok álltak a rendelkezésére: lektori jelentések, a Kiadói Főigazgatóságon, illetve a pártközpontban készült összefoglalók, az író és a könyvkiadó levelezése. A CSIRKEJÁTÉK kézírata már 1959-ben készen volt, 1960 januárjában arról tájékoztatták az író, hogy készül a borító, majd Illés Lajos, a kiadó szerkesztője január 29-én kelt levelében közölte, hogy a regény jelen formájában nem kiadható. „Eszertint tehát vagy nem olvasta el a kéziratot, mielőtt nyomdai előkészítésre átadta, vagy elolvasta, s akkor most utólag nem vállalja a felelősséget saját véleményéért.” (Keresztesi, 85.) Mindkét változat elképzelhető. Illés Lajos 1960-tól 1964-ig az Új Írás felelős szerkesztője, majd főszerkesztője volt, innen – akkoriban így beszéltek – a „bátorságáért” rúgták ki: nem mert visszautasítani olyan műveket, például Weöres ANTIK EKLOGA című versét, amelyekből botrány lett. Ekkor Illés Endre irodalmi vezető helyzetesként került vissza a Szépirodalmihoz. Permanens rettegésében egy stencillel már sokszorosított könyvismertető tőpéldányán, amelyet a rendőrségnek kellett leadni, az NOSZF rövi-

dítést Nagy Októberi Szocialista Forradalomra javította ki. Semmilyen érdemi munkát nem akartak rábízni, az volt a feladata, hogy a műszaki osztálynak való átadás előtt ellenőrizze, rendben van-e a kézirat „szerelése”, csatolták-e hozzá a Kiadói Főigazgatóság engedélyezési lapját, a borítótérket, megfelelő-e a fülszöveg. Ez utóbbit nem merete eldönteni, inkább bezárta az egész kéziratot a szekrényébe. Amikor már vagy harminc kézirat tűnt el ilyen módon, kitört a botrány, Illés Lajos *büntetésből* a Móra Könyvkiadó főszerkesztője lett. (A rendszerváltás után afféle fontolva jobboldali folyóiratok munkatársaként bukkant fel.) A Kiadó tényleges vezetője Pándi Pál volt, Jászberényi József, a „munkásigazgató” semmit sem számított, Illés Endre irodalmi vezető, később igazgató minden kéziratot, amellyel bármi probléma lehetett, kiadott lektorálásra Pándinak, az ő véleménye döntött. Rubin könyvének a kiadását Pándi ellenezte. Olyan vitára azonban, amilyen Pándi és Gondos Ernő között Keresztesi leírása szerint kialakult, ritkán került sor, Pándinak kevesen mertek elmentmondani. Ha azonban mégis, a nagy hatalmú irodalompolitikus hisztérikus lett, és egy afféle felkiáltással, amelyet Keresztesi idéz („*Csináldatok velem, amit akartok!*” Keresztesi, 89.), felhagyott a vitával. Aztán más módon mégis megakadályozta a megjelenést, esetleg levágó kritikát íratott róla, vagy nem törődött többet a dologgal. Gondos Ernő nem tartozott a Szépirodalmi Könyvkiadó sztárszerkesztői közé, modora, stílusa szóban is, írásban is száraz volt, népszerűségének az is útját állta, hogy kommunistának vallotta magát a hetvenes években is, amikor ez már a párttagok között sem volt divat. 1970-ben kezdeményezője volt a falukutatók MAGYARORSZÁG FELFEDEZÉSE című könyvsorozata újraindításának. Ennek nyomán úgy tekintették, hogy inkább szociológus, mint irodalmár. Valójában azonban fontos szerepe volt például abban, hogy Kertész Imre SORSTALANSÁG-a a Magvető durva visszautasítása után, 1975-ben a Szépirodalminál mégis megjelenhetett. (Gondos Ernő szerepéről Ács Margit beszélt a *Kortárs* 2003. januári számában megjelent interjújában.) Valószínűleg a CSIRKEJÁTÉK sem jelent volna meg Gondos Ernőnek a nyilvánosság előtt is vállalt kiállása nélkül. Illés Endre ugyanis – úgy tippelem – Pándi véleményétől függetlenül sem kedvelte Rubin Szilárdot: idegesítő lehetett számára a bolondériája, a szerződésekkel kapcsolatos megbízhatatlansága, korábbi kokettálása

a szocreállal. De Angyal Attila önsorsrontásával sem tudott mit kezdeni. Rubin úgy tudta, hogy Illés Endre „*egyáltalán nem volt részese az eljárásnak*”. (Keresztesi, 86.) Lektorai értekezleteken Illés Endre szerette ismételtetni: Tessék lehúzni a glaszékesztyűt!, mi, szerkesztők ne tegyünk úgy, mintha pusztán irodalmárok lennénk... A hozzá forduló írók panaszát ellenben gyakran hátrította el azzal, hogy a kiadó lektorainak negatív véleményével szemben tehetetlen. A naivabbak el is hitték.

A kiadástörténetnél nem kevésbé fordulatos a CSIRKEJÁTÉK befogadástörténete. Nem sok értelme volna elismételni Keresztesi József nyomán az értő és a kevésbé értő kritikák értékelését. Emlékezetem szerint a regény az irodalom akkor még szigorúan csak szóbeli „második nyilvánosságában” jobb osztályzatot kapott, mint a publikált kritikákban. Nem került olyan harsány viták középpontjába, mint a ROZSDATEMETŐ, de nem lett olyan (rövid életű) kultuszkönyv sem, mint Hernádi Gyula „egzisztencialista” kisregénye, A PÉNTEK LÉPCSŐIN. A befogadástörténet fontos mozzanata Gondos Ernő JEGYZETEK A CSIRKEJÁTÉKRÓL címen közreadott kritikája.¹² Gondos szerint Rubin műve „*meghaladja mai prózáink átlagszínvonalát*”, ugyanakkor a regényt „*erkölcs-telen írásnak*” nevezi, így, kötőjellel. A hóst „*az erkölcsnélküliség viszi ki a világból*”. Az adott időszakban, az 1960-as évek első felében halatlan kritikusi állásfoglalás volt, hogy Gondos az erkölcsnélküliségben pozitívumot lát, „*a szélsőségesen különös történetben*” a törvényszerű felismerésének a lehetőségét. Az elismerő kritikák ellenére a CSIRKEJÁTÉK (újra)felfedezése a második kiadás megjelenésével (1981) kezdődik. A regényhős (és a regényíró) erkölcsnélkülisége Földényi F. László kritikájában írói felismerésként jelenik meg. Rubin „*részvéletlenül tudja szemlélni az életet, fölfedve a dolgok hívőös semlegességét, amelyet mindennapos életvitelünkben erkölccsel, rációval, szokással próbálunk leplezni*”. Az egzisztencializmusra való utalás, amely a hatvanas években az irodalompolitikai elmarasztalás bélyegzője volt, itt már a világirodalomba való beilleszkedés passzusa. „*A magárahagyatottság nem defektus [...], hanem a létezés legtermészetesebb módja*.” (Keresztesi, 99.) Úgy tűnik, Földényi az első, aki a CSIRKEJÁTÉK-ot a magyar irodalomban társtalan, de kivételesen jelentőségű műként írja le.¹³ A fordulatot azonban a CSIRKEJÁTÉK értékelésében Esterházy Péter írása hozta meg, amely könyvkiadási apropó nélkül 1997-ben jelent

meg.¹⁴ Az esszéíró Esterházy mindenfajta filozófiai keretezés – egzisztencializmus, magárahagyottság, Heidegger – nélkül, valami hallatlanul jóleső és jó ízű eleganciával emeli a magasba Rubin könyvét: „Elsőre mondjuk azt, hogy a regény nem szól semmiről, egy nő, egy este, egy zaj, jelesül a szívnek verése, egy vagon, »mely lassan, könnyű ringással gurulni kezd, s Dombóvár belevesztett az éjszakába«. Efféle belevesztések sorozata a regény.” De persze csak elsőre van így, mert aztán Esterházy leír két maradandó értékű kifejezést, amelyek a regény történelmi és lélektani dimenzióit jelzik: „fényes szélcsend” és „az én rossza”. A történet a második világháborút követő években játszódik, amelyekről csak az utólagos öngigazolás próbálta elhithetni, hogy a fényes szelek évei voltak, holott a terepet már akkor is a Jancsó filmjében feltűnő fehéringesek uralták, akik „elhozták a klasszikusok tanítását” (Brecht), és az egymás ellen pörgő baloldalnak-jobboldalnak a tudomására adták, meddig lehet pörögni. Ez a láthatatlan kerete Angyal Attila és Carletter Orsolya pörgésének is. Beszélhetünk Angyal Attila egzisztenciális magárahagyottságáról, önsorsrontásáról, szenvedéséről, de „az én rossza” arra kell emlékeztessen, hogy Angyal Attila igazi szörnyeteg. Az, hogy a szerelmét osztályellenességként „szerkeszti ki” az egyetem hirdetőtábláján, nem menthető. Mint ahogy az sem, hogy látványos botrányokat rendez Orsolya városában, munkahelyén. Végül az ember már a rendőrnek ad igazat, aki a garázdálkodót kitessékelei a városból. Tudjuk persze, hogy Attila maga szenved a legjobban az én rosszának a kitöréseitől – de ez az ő baja. Nincs akkora távolság az író és hőse között, hogy ne tudnánk: Attila rossza az író rossza is, Attila szenvedése Rubin Szilárd szenvedése. A CSIRKEJÁTÉK harmadik kiadása 2004-ben jelent meg, ezt követte 2009-ben a német kiadás. „...a búvópatak végül német földön tört felszínre” – írja Keresztesi József (82.). Való igaz, Rubin ettől és még inkább a 2010-ben bekövetkezett halálától kezdve emelkedik a kritikai értékelés kánonjában a kortárs magyar irodalom Ottlik mellé helyezhető nagy alkotójává. Négy évvel korábban Keresztesi még a *Magyar Narancs* ELSÜLLYEDT SZERZŐK sorozatában írt Rubinról, igaz, hozzátéve, méltánytalan elsüllyedt-ként szólni egy élő íróról, sőt a CSIRKEJÁTÉK újrafelfedezését, kultuszkönyvvé válását is megjósolja.¹⁵ Nekrológiájában¹⁶ viszont már tényként szól az író „most kezdődő újrafelfedezéséről”. Rubin másik elkötelezett hívének, Dunajcsik Mátyás-

nak a nekrológja már a címével – TALÁN MOST KEZDŐDÜK – ezt a küszöbönálló felmagasztosulást fejezi ki.¹⁷ A *Litera.hu* 2012. év végi körkérdésére válaszolva az akkor megjelent APRÓSZENTEK-et Reményi József Tamás az év legfontosabb könyvének, Németh Gábor pedig igazi szenzációnak nevezi.¹⁸ A hátrahagyott írásokat közreadó kötet (ZSEB-TÜKÖR. Magvető, 2013) fülszövegében már közkeletű igazságként olvassuk: „Rubin Szilárd életművének újrafelfedése az utóbbi tíz év egyik legnagyobb szenzációja.” Az általános ájullattal csak Bán Zoltán Andrásnak az APRÓSZENTEK-ről írott elutasító kritikája száll szembe.¹⁹

Keresztesi Rubin kései sikerét a németországi siker visszagördülő hatásával hozza összefüggésbe. Ez a kapcsolat azonban korántsem biztos. A fordulatot Rubin státuszának megváltozásában már csak azért sem lehet döntő módon a külföldi sikerrel magyarázni, mert a német kritika nagy része félreértette a Rowohltnál megjelent regényt. A félreértés már a fordítással kezdődött. A német kiadás címe KLEINE GESCHICHTE VON DER EWIGEN LIEBE, azaz Kis (vagy inkább: rövid) történet az örök szerelemről. A CSIRKEJÁTÉK az író szándéka szerint sorsregény, történet az emberi létezésről, a német kritikusok ellenben a cím alapján szerelmi regénynek hitték, Földényi F. László megfogalmazása szerint „Márai giccsregényeinek szűrőjén át igyekeztek olvasni”.²⁰ Egy első, reménytelen szerelem végtelen szerencsétlenségét meséli el a regény, írta Elke Schmitter a *Der Spiegel*-ben (2009. augusztus 1.). A következő regénye pedig, tehetnének hozzá, egy következő reménytelen szerelem végtelen szerencsétlenségét. Az osztrák rádió kritikus, Cornelius Hell azon csodálkozik, hogy egy kommunista országban megjelenhetett, holott tabutémát, a dunai svábok internálását dolgozza fel. De gyorsan hozzát teszi, ez csak melléktéma, a lényeg, amit a cím mond, egy örök szerelem története (*Deutschlandradio*, 2009. április 13.). A *Süddeutsche Zeitung* kritikus, Thomas Steinfeld azon csodálkozik, honnan került ennyi egzisztencializmus a kommunista Magyarország irodalmába a korai hatvanas években (2009. augusztus 19.). Mit sem tudva arról, hogy a korszak irodalma, az ez idő tájt megjelenő kisregények teli vannak olyan alakokkal, akik szántszándékkal kívül maradtak vagy kívül rekedtek azokon a társadalmi folyamatokon, amelyek tíz évvel korábban még a világ megváltoztatását ígérték.²¹ A CSIRKEJÁTÉK kései sikerének magyarázatához talán közelebb visz Földényi F. László

észrevétele a fentebb már hivatkozott cikkében: a regény politikai rétegének érzékeléséhez a mai közhangulat kellett. Egy '68-as, azaz baloldali olvasó, idézi Földényi egy német ismerőse véleményét, Rubin művét „*ízig-vérig reakciós könyvnek*” nevezte, de hozzátette, igazabb regényt nem olvasott az utóbbi években. Rubin története 1945-ben kezdődik, vesztesek és győztesek állnak szemben egymással, a regény hőse, Angyal Attila pedig önszorsrontó módon vergődik a két oldal között: történelmi tapasztalatai, érdekei a győztesek mellé állítanak, vonzalmai a vesztesek felé húzzák. ALULRÓL FELFELÉ című cikkében, amely a Földényiével együtt jelent meg az *Élet és Irodalomban*, Ungváry Rudolf brutálisabban fogalmaz. Rubint egész életében a zsidó öngyűlölet szerszrontó csábítása faszcinálta. „*Előttünk a Csirkejáték ideje* – írja Ungváry –, *amely soha el nem múlt.*”

A befogadástörténet, a siker önmagában persze még nem sokat mond egy mű értékéről. Keresztesi könyvének középpontja a hatodik, hetedik és nyolcadik fejezet; a szerző ezekben elemzi és értékeli a Rubin-életmű két legfontosabb darabját, a CSIRKEJÁTÉK-ot és a RÓMAI EGYES-T. A CSIRKEJÁTÉK látszólag a boldog szerelem idilljével kezdődik, az éjszakai fürdés jelenetében együtt van a víz, a vágy, a meztelenség, a közeli ünnepség fénye és a családi felügyelet kijátszásának csalafinta kalandja. A boldogságnak ebben a kivételes pillanatában Angyal Attila, mint kisfiú kora óta annyiszor, jeges ürességet érez, „*az árvák viadtságával*” mered maga elé, hiába ismételteti védekezéséppen az egyedül maradás ellen, hogy „*Orsolya szeret*”. Az árvaság-érzet nem csak abból származik, hogy Attila valóban árva, alig hároméves volt, amikor édesanyja tüdőbajban meghalt, távol élő apja munkaszolgálatban tűnt el, piaci kofa nagyanyja nevelte. De összefügg az egész helyzettel is, a jeges ürességet megelőző beszélgetéssel. Carletterék a Bánátról áttelepült német földbirtokos család, Attila csodálattal gondol lovaszist ősükre, és végtelenül szégyelli kofa nagyanyját, de még inkább zsidó apját. Aki a regény első négy oldalát pusztán egy szerelmi történet nyitányaként olvassa, az bízást leteheti a könyvet, úgysem ért belőle semmit. Az éjszakai vonat hálókocsijában megjelenik Attila apja, az elnyűtt ruhájú zsidó tisztviselő. Attila könnyörög, tünjön el, hagyja, hogy boldog maradjon Orsolyával. „*Egy fiú, aki megtagadta az apját, nem lehet boldog*” – mondja az apa. „*Ha élnél* – feleli Attila –, *Orsolya*

nem szánna többé. Sok hibám van, amit csak az árvaságomért bocsát meg. Mi lenne velem, ha őt elveszíteném?” (CSIRKEJÁTÉK, 45.) Ez a regény egyik legmeggrázóbb jelenete.

A kezdettől fogva sérült idill újabb és újabb sebeket kap. S a sérüléseket nem csak Attila okozza, de Orsolya is. 1946. szilveszter éjszakáján Attila nagymamája haldoklik. Attila a Carletter-házban rendezett mulatságból megy hozzá. Orsolya már előbb ott járt: „*részvét és segítség helyett vörös rózsát hozott egy haldoklónak*”. Orsolya egyetemre jár, nem akarja, hogy a borotvátalan, lerongyolódott Attila vele jöjjön. Ekkor függeszti ki Attila a hirdetőtáblára a fentebb már említett cédulát: „*Büdösek neki a prolik. [...] Burzsoá hiúságában még a szeretőjét is szégyelli.*” (CSIRKEJÁTÉK, 96.) Ennek ellenére, Attila miráncodására, kibékülnek, sőt egy újabb botrány után összeházasodnak. A házasság nem tart soká, Orsolya megcsalja a férjét, Attila megveri a feleségét. Orsolya összejön Attila volt osztálytársával, a kommunista Gál Sándorral. Gál egy utolsó beszélgetés után nem engedi, hogy a hajdani szerelmesek újból találkozzanak.

A CSIRKEJÁTÉK első kiadásának megjelenésekor, 1963-ban – eltekintve olyan propaganda-regényektől, mint Sánta Ferenc HÚSZ ÓRÁJA – komolyan vehető írók műveiben kommunisták a hivatalos irodalomirányítás erőfeszítései ellenére pozitív hősként nemigen szerepeltek. Moldova György SÖTÉT ANGVAL című regényének tisztességes ávosa a történet előrehaladtával a pálya szélére szorult, egyre inkább elmagányosodó alakká válik. A ROZSDATEMETŐ Seres elvtársa viccifigura, akinek levelein együtt röhög a Hábetler család. Csurka novellájában a kérlelhetetlen kommunista bürokrata félelmes, de egyúttal nevetséges alak (AZ USZÁLYHAJÓ KORMÁNYOSA). Ezekhez képest Gál Sándort akár pozitív hősként is tekinthetjük, aki afféle Fortinbras-ként kirángatja Orsolyát abból az örvényből, ahová Angyal Attila maga után akarja húzni. A két férfi vitájában Attila nem kerül fölénybe Gál Sándorral szemben. Kiderül, hogy Gál apja bújította volna Attila apját. „*Abban a percben az életemet adom érte, ha apám sikkasztó.*” (CSIRKEJÁTÉK, 156.) Attila természetesen tisztában van vele, hogy Orsolya tud az apja zsidó voltáról. Hogy ebben a kielezített pillanatban mégis szívesebben lenne egy bűnöző fia, mint egy zsidóé, azt jelzi, ez a komplexus uralja a személyiségét, semmit sem gyűlöl jobban, mint a saját zsidó származását. Ehhez képest semmiség, hogy Orsolya a

múltja, neveltetése ellenére vállalná, hogy az új embere „*egészséges kommunista asszonyt*” formáljon belőle. Ebben az összefüggésben a CSIRKEJÁTÉK „irodalompolitikailag” nem merészebb mű, mint például a ROZSDATEMETŐ. Orsolya, a patriciuslány mondhatni feljeleníti a volt férjét: „*Mindig te uszítottál a kommunisták ellen*” (CSIRKEJÁTÉK, 160.) – mondja Attiláról a kommunista Gál Sándor jelenlétében.

Keresztesi József valószínűsíti, hogy a CSIRKEJÁTÉK 1963-as kiadását lezáró levél a kiadó kívánságára-pressziójára került a kötet végére. Eszerint a történet hőse és szerzője, Angyal Attila hat éve – azaz 1956-ban vagy '57-ben – öngyilkos lett, Gál Sándort 1956 októberében lövés érte, Orsolya nem kereste meg a kórházban, a férje halála után Ausztriába távozott, és ott újból férjhez ment egy gimnáziumi tanárhoz. Ez a vörös farok jellegű zárófejezet azt sugallja, hogy a régi világ felé forduló önsorsrontó nosztalgia kiúttalan, öngyilkossághoz vezet. A kommunista Gál Sándor az „ellenforradalom” áldozata lesz. Azt a szöveg nem állítja, hogy az ellenforradalmárok elleni harcban kapta a lövést, halálának azonban politikai tartalmat is ad, hogy az osztályidegen asszony a sorsára hagyta. Ezt a vonalat folytatja, hogy Orsolya „disszidál”. A kor felfogása szerint a disszidálás mint a rendszerrel való szembefordulás és mint a haza elhagyása mind politikai, mind nemzeti szempontból az erkölcsi süllyedés jele. Vagyis a zárólevél szerint mindenki megkapja a maga helyét az erkölcsi hierarchiában.

Az 1981-es kiadásban már nem szerepel a levél, húsz év telt el, Attila nem lett öngyilkos. Orsolya ellenben „*kommunista asszony*” lett, a férje katonai attasé Ulánbátorban. A repülőtérforgalmi előterét kiürítették, hiszen a mongol honvédelmi miniszter indul haza budapesti látogatásáról. Orsolya úgy néz ki, mint egy „*bécsi nevelőnő egy 1930-ban készített fotón*”. (CSIRKEJÁTÉK, 206.) Egy, a világforradalembről már kiábrándult osztrák kommunista emigráns sóhajtott fel így az 1930-as évek végén egy moszkvai parkban. Vajon arra szolgált az októberi forradalom, hogy a moszkvai nők úgy nézzenek ki, mint a bécsi nevelőnők 1910-ben? A repülőtéren a Shell és a Coca-Cola hirdetése közt egy magyar hirdetés: Tiszalux – Magasfényű zománc! Pisilákol, aztán kialszik. Az egyik legszebb magyar regényvég, írja róla Esterházy.

De van a regénynek egy előbbi befejezése is, párja az álomjelenetnek, amikor Angyal Attila

az apjával beszélt. Attila hajón tér vissza Bécsből. Önmagát szólítja meg. Aztán mintha egy női hang szólna hozzá: „*Till, szerelmem, boldogságom, Till!*” Aztán egy öreg hang: „*Attila, kisunokám!*” S végül egy szívet tépő jajkiáltás: „*Till, kisfiam! Aranyos, kicsi fiacskám!*” Válasz egyikre sem érkezik.

Ki eszelhet ki *ennél* szomorúbbat?

Möchtegern náci

Rubin Szilárd 1989. november 25-től 1990. április 21-ig a *Magyar Fórum* munkatársa volt. Lehet a dolgot kicsit szépíteni, hogy a *Fórum* akkor még nem Csurka lapja volt, hanem az induló MDF-é. Valójában azonban a *Magyar Fórum* mindig Csurka lapja volt, legfeljebb eltartott egy ideig, amíg az MDF vezetésének Antall körül szerveződött centruma számára világossá vált, hogy nem vállalhatják a párt álláspontjaként azt, amit Csurka a lapjába ír. De nem is ez a fontos, hanem az, amit Rubin maga írt a RÁDIÓ-NAPLÓ című rovatába. 1990. január 6-án Faludy Györgyöt támadja meg, mert a költő szerint „a magyarok istene” fordulat Amerikában értelmezhetetlen. Rubin felszólítja Faludyt, hogy Petőfit azért ne írja át, ahogy Villonnal tette. Holott Faludynak igaza van, „a magyarok istene” a nemzeti romantika kifejezése. Tartalma szerint ellentétes a kereszténység, legfőképpen a katolicizmus istenfelfogásával. Faludy személye különösen irritálhatta Rubint, hiszen baloldali léteire ő került Recskre, miközben Rubin a szocreál regényeit írta. 1990. január 27-i jegyzetében Eli Wieselen kéri számon, hogy a zsidóságról szólván miért nem beszél a palesztin gyerekekről, akiket izraeli katonák lőttek agyon. Nem gondolom, hogy Izrael politikáját és a palesztinok ellen elkövetett jogsértéseket ne lehetne bírálni, megteszi ezt az Amnesty International is. De az a fajta generális Izrael-ellenesség, amely nem foglalkozik azzal, melyik fél mennyiben felelős azért, hogy a hatvanhat éve tartó háború nem bír véget érni, az antiszemitizmus hangja volt az 1960-as években is, amikor a szovjet politika vezényelte a kampányt a „cionizmus” ellen, és az ma is, amikor palesztin kendős nyilasok skandalizálják, hogy „mocskos zsidók”.

Amit Rubin publicistaként írt, az csak adalék. A fentebb idézett álomjelenetben a zsidó származás ténye és a zsidó származás terhetől való megszabadulás vágya fájdalmas, személyes konfliktusként jelenik meg. Rubin azonban nem

elégzik meg ennyivel: a súlyos, átélt konfliktushoz történeti, történetfilozófiai háttérrel kerít. Így lesz a zsidósághoz, a magyar társadalomhoz mint a zsidókat idegen elemként érzékelő közegehez, a nácizmushoz és a nácizmust legyőző erőkhöz való viszony egész írói életművének, egész létének meghatározó élménye. Szégyenkezése a saját zsidósága miatt arra készteti, hogy szélsőjobboldali, antiszemita elmeszüleményeket tegyen a magáévá. Keresztesi ezt pontosan látja, de különválasztja Rubin nézeteit és írói munkásságának értékelését. Csak hát a világnézet mindenütt jelen van a művekben, mindegyiknél Rubin önmagáról mintázott hőseinek a gondolataiban. Keresztesi is idézi a CSIRKEJÁTÉK sokszor citált mondatát: „*De végeredményben mindketten magányosok voltunk. Én a győzelem, ő meg a veresége miatt.*” (Keresztesi, 124.) Még többet mond egy másik mondat, amelyet Keresztesi egy, a hagyatékban talált gépiratból idéz: „*Ezen túlmenőleg valóban egy lelkiismeret-furdalás is, hogy úgy mondjam a győzteseknek a lelkiismeret-furdalása is vezetett*” (Keresztesi, 123–124.), írja Rubin a CSIRKEJÁTÉK megírását kiváltó impulzusokról. A saját személyes élményeim alapján, ezek persze egy hatéves gyerek élményei, amelyeket azonban később olvasmányok, beszélgetések sora erősített meg, a háború után a túlélő zsidók nem érezték magukat győzteseknek. A legfontosabb érzés az volt, hogy megúsztuk, túléltek. A következő az, hogy ki él a családkból, van-e hová hazamennünk. Bosszúvágy sokakban élhetett, de kiélni ezt kevesen tudták, próbálták. Joel Palgi, aki Szenes Hanna csoportjával érkezett Magyarországra, majd Budapesten bujkálva élte túl a háborút ...ÉS JÖTT A FERGETEG című, Izraelben kiadott könyvében felidézi, hogy az ostromot követő első napokban jólesett látnia ennek a „*kegyetlen népnek*” a rettegését. A következő években sokan elmentek, mert elégük volt ebből az országból, amely megalázza, kifosztotta őket, majd megölte a hozzátartozóikat. Sokan lettek kommunisták abban az illúzióban, hogy a kommunizmus megszünteti a különbséget zsidók és nem zsidók között. Akik beléptek az ÁVO-ba, a fasizmust akarták legyőzni, ennek fejében azonban fel kellett adniuk vagy el kellett rejteniük zsidó identitásukat. Zsidó győzelemtudat már csak azért sem alakulhatott ki, mert a holokauszt (ez a szó akkor még ismeretlen volt) nem volt elsőrendű témája még a nürnbergi pernek sem.

A népirtás a zsidó szervezetek témája volt, de nem győzelmi, hanem szenvedéstörténetként. Az, amit ma holokausztnak neveznek, az 1960-as évek előtt igazán előtérbe Nyugaton sem került, a Szovjetunió hatalmi övezetében pedig tilalmas téma volt. A zsidók győzelméről a nácik, a posztnácik és a neonácik beszéltek. Azok, akik úgy gondolták, a háború voltaképpen a népet kiszípolozó zsidók és a zsidók ellen védekező népi erők között folyt. Rubin azonosulva a jobboldali, szélsőjobboldali, náci felfogással, miszerint a második világháborút a zsidók nyerték meg, úgy érezte, az apja, a szerencsétlen, megvetett zsidó tisztviselő révén, akaratán kívül a győztesek oldalára került, holott a legyőzöttek mártírkoszorújára vágyott. Ez a konfliktus sokkal győtrőbb, de egyúttal sokkal eszelősebb, mint a zsidó származás és a német patríciuscsaládból származó Carletter Orsolya iránt érzett szerelem konfliktusa. Nem holokauszt-tagadók vagyunk, mondja a mai neonácik egy része, hanem holokauszt-revizionisták. A náci népirtást dokumentumok tömege bizonyítja. A revizionista nem tagadja, hanem relativizálja a náci népirtást. A kommunizmus nevében népirtások és emberiség elleni bűncselekmények sorozatát követték el – a náci népirtás tehát korántsem egyedülálló. Fentebb már volt szó róla, Pilinszky akadályozta meg, hogy az APRÓSZENTEK-ben Rubin a „*hódoltságkori*” Törökszentmiklóst Katyń, Nemmersdorf példájával vesse össze. A náci megsemmisítő táborok párjaként 1963-ban vagy 1981-ben nem említhette a szovjet táborokat. De a „*más is kurva nemcsak én*” (Nagy László: MENYEGZŐ) típusú védekezés enélkül is hosszú múltra tekint vissza. Amikor a náci vezetőkkel folytatott tárgyalása során Chamberlain szóba hozta a német koncentrációs táborokat, Göring azzal vágott vissza, ilyen néven elsőként éppen az angolok hoztak létre börtönintézményeket: a búr háborúban felállított táborokban – éhezés és járványok következtében – huszoneg ezer civil halt meg, főként nők, gyerekek, öregek.²² Rubin azon elmélkedik, hogy Grün bácsi, a mohácsi könyvesboltos egy ilyen brit koncentrációs táborból éppúgy nem tért volna haza, mint Dachauból. De miért éppen Dachau? A magyar zsidók zömét Auschwitzba, Mauthausenba deportálták. Dachauban csak a háború utolsó hónapjaiban kerültek magyar zsidók és cigányok. Viszont Dachau volt az első nagy náci koncentrációs tábor, mintegy modellje a később-

bieknek, ahová nemzetközi szervezeteket is beengedtek, bizonyítandó, hogy emberségesen bának a fogva tartottakkal. Ez volt az a tábor, amelyről Chamberlain hivatalosan tudhatott. A Dachau kontra Dél-Afrika összevetés a náci propaganda része volt, onnan jutott Rubin (valamint a neonácik és holokauszt-revizionisták) ismeretanyagába, és került be a CSIRKEJÁTÉK második kiadásának a szövegébe. De hasonlóképpen náci ízű összemosás az egész elmélkedés, amelynek része a dél-afrikai koncentrációs táborokra utaló asszociáció. A könyvesbolt előtt Angyal Attila visszagondol kedvenc gyerekkori olvasmányára, a Tarzan-sorozatra. A kisfiú Tarzan azért képes legyőzni a hatalmas gorillát, mert „*ereiben a legkülönb faj legjobb harcosainak a vére folyt*”. Hol volt „*a mi kontár, iskolaszagú fapuskás irredentizmusunk*” a brit felsőbbrendűség-tudattól, akárhogy imádkozott is „*az ájtatos Churchill*” „*a faji dicsekvés embereinek a legyőzéséért*”. (CSIRKEJÁTÉK, 66.) De azért a Tarzan-sorozat nem volt reprezentatív kifejezője sem a brit kultúrának, sem a brit állameszmének. Persze a gyarmatosításnak, különösen a brit gyarmatosításnak lényeges tantétele volt a faji megkülönböztetés. Ez azt jelentette, hogy a fehér ember terhes küldetése a primitív népek civilizálása. E küldetés megengedte, sőt megkövetelte kegyetlen módszerek alkalmazását is. De az alsóbbrendű fajok kiirtása nem volt benne. Nem is beszélve arról, hogy a dél-afrikai koncentrációs táborokról elsőként egy angol nő, egy korai emberi jogi aktivista, egy XIX. századi hazaáruló, Emily Hobhouse tájékoztatta a brit közvéleményt és a világot.

A drezdai bombázás példája Rubin állítása szerint (Keresztesi, 154.) Pilinszky tanácsára jelent meg a CSIRKEJÁTÉK második kiadásában (38.). Ezzel nem volt semmiféle cenzurális probléma, Drezda 1945. február 13–15-i bombázására az 1946-os első évfordulótól kezdve egyre inkább úgy emlékeztek, mint a nyugati hatalmak bűnös hadviselésének példájára. A Vörös Hadsereg nem hajtott végre bombatámadást a civil lakosság ellen, mondta ekkor Walter Weidauer drezdai polgármester. Az NDK-ban tartott megemlékezések kifejezéseit a Goebbels vezette propagandaminisztérium szókészletéből vették át: Drezdában megtervezett tömeggyilkosság történt, bárbar bűncselekmény civilek, a nyugati világ egyik kulturális fővárosa ellen. Aztán még hozzátették: a bombázásnak katonai

értelme nem volt, a célja csupán az, hogy a hamarosan bevonuló szovjet csapatok város helyett egy romhalmazt találjanak. Valójában a jaltai konferencián (1945. február 4–11.) a szovjet fél sürgette a vasúti csomópontok bombázását, mert a frissen a frontra érkező német csapatok 1945 januárjában, Sziléziában feltartóztatták a szovjet előnyomulást, Sztálin személy szerint is a bombázások mellett foglalt állást.²³ Drezda a Német Birodalom harmadik legnagyobb vasúti csomópontja volt, a város száztíz hadiüzemében ötvenezren dolgoztak. Ennek ellenére éppen a drezdai bombázás hatására „*az ájtatos Churchill*” a katonai vezetés ellenében a szőnyegbombázások leállítását sürgette.²⁴ Akármit gondolunk is azonban a drezdai bombázás történelmi tényéről, a CSIRKEJÁTÉK-ban megvan a helye annak, hogy Angyal Attila felidézve, milyen örömet érzett, amikor kamasz fiúként a Duna fölött Budapest felé szálló Liberátorokat nézte, megpróbálja beleélni magát, mit érezhetett Orsolya a lángoló Drezdában. Ha valóban Pilinszky javasolta a Drezdáról szóló mondatok beillesztését a szövegbe, jól tette. Kár viszont, hogy kimaradt néhány mondat, amelyek erőteljesen foglalták össze Angyal Attila – és Rubin Szilárd – életre szóló problémáját: „*Tizennyolc éves lettem, és egy világháború dőlt el a javamra. Ez elég önérzetet adhatott volna. Csakhogy mit tettem én a győzelemért? Semmit. Az ilyen fickók hajlamosak a lelkifurdalásra. Lappangó büntudatuk van, s valahogy le kell számolniuk vele. Ha másképp nem megy, hát úgy, hogy mártírt látnak az ellenségben...*” (CSIRKEJÁTÉK. Első kiadás, 36–37.) Valószínűleg Rubin az egyetlen szerző, aki Cocteau és Jean Marais Trisztán-filmjében (ÖRÖK VISZATÉRÉS, 1943) a francia kollaboránsok szellemét fedezte fel, „*amely a német győzelemre számítva a rasszizmuson, a montherlanti sportkultuszon és az irracionális muson keresztül kívánta megtalálni helyét Hitler új Európájában*”.²⁵ Hasonló magánképtelenségnek tetszik, hogy egyik rádiójegyzetében (Magyar Fórum, 1990. február 10., Keresztesi, 253.) Rubin elmarasztalja a budai zsidókat, amiért 1686-ban a törökök oldalán harcoltak. Valójában ez zsidóellenes közhely, amely egyidős a törökök kiűzésére szerveződött hadjárat-tal. Már az 1684-es ostromkísérlet idején elterjedt a hír, hogy Budán harmincezer zsidó segíti a törököket. Pádua lakói Buda bevételének örömeire pogromot terveztek a város zsidósága ellen, ez végül azért maradt el, mert Budát

akkor mégsem sikerült elfoglalni.²⁶ 1686-ban a győztesek, fenyegetésükhöz híven, válogatás nélkül ölték a muszlimokat, zsidókat, majd az életben maradottakat fogságba hurcolták, és tetemes váltságdíj fejében bocsátották őket szabadon.²⁷

A CSIRKEJÁTÉK második kiadásának megjelenése alkalmából Galsai Pongrác kritikát írt Rubin elfelejtett regényéről.²⁸ Galsai azzal igyekszik óvni a szerzőt az esetleges támadásoktól, hogy az író felismerései, „nem perdöntő tényezői” a közelmúlt történetének, „de a világról szerzett észleleteinket, magasabb szintre emelve, mindnyájunkat érintő, elgondolkodtató kivételekkel motiválják”. „De”, „de” és „nem” írta oda Rubin a lap szélére (Keresztesi, 264.). Vagyis ha a kérdést ismét brutálisan leegyszerűsítjük, Attila és Orsolya, az győztesek és legyőzöttek, zsidók és nem zsidók egymást tépő harca igenis perdöntő tényező és nem elgondolkodtató kivétel a közelmúlt történetében. Ungváry Rudolf már idézett cikkében „állatiás kiszolgáltatottságnak” nevezi azt a belső gyötrődést, amely Rubin Szilárd életét végigkísérte. S amely nem belső gyötrődés csupán. „Előttünk a Csirkejáték ideje, amely soha el nem múlt” – idéztük már fentebb Ungváry Rudolfort.

De hiába írta meg Rubin – a zsidózásig elmenően – a saját zsidókomplexusát, a *Magyar Fórum* szerzőinek és olvasóinak nem felelhetett meg. 1990. március 10-i jegyzetében egy rádióműsor kapcsán Rubin elmondja, miért és milyen körülmények között ment el 1987 őszén Lakitelekre, és miért tart ki az ott létrejött MDF mellett a „hozzácsapódott karrieristák” ellenére is. A kocsiban velük utazott egy irodalomkritikus, aki korábban afféle „bizalmas szolgaként” támadta meg Vekerdi László Németh Lászlóról szóló könyvét. Válaszában Alexa Károly azzal utasította vissza Rubin megjegyzéseit, hogy a szóban forgó cikkről már több ízben „vallomást tett”. Pándi Pál, írta Alexa, azzal a fenyegetéssel kényszerítette a cikk megírására, hogy Vekerdi csak a kritika révén kerülheti el a súlyosabb következményeket.

Alexa „vallomása” után az alaptörténetre nem érdemes sok szót vesztegetni, elegendő, ha néhány sort idézek Domokos Máttyás Vekerdi László hetvenötödik születésnapjára írt esszéjéből. 1970 telén Pándi, a *Népszabadság* kulturális rovatának a vezetője tájékoztatót tartott budapesti nagyüzemek, intézmények pártvezetői szá-

mára a kulturális élet néhány kérdéséről. Beszélt Vekerdi Németh László-könyvéről is, amely nem sokkal korábban jelent meg a Szépirodalmi Könyvkiadó ARCOK ÉS VALLOMÁSOK sorozatában „»Rossz gesztus ez a könyv« – sziszegte az előadó” – írja Domokos Máttyás, majd így folytatja: „Miért emlékszem harminc év távlatából is szó szerint erre a mondatra? Azért, mert néhány nap múlva viszont láttam a Népszabadságban új bekezdésként és dőlt betűkkel kiemelve.²⁹

(A *Magyar Hírlap*ban közzétett, 2010. január 11-i önéletrajzi visszpillantása szerint Alexa Károly 1973-ban a kormány lapjaként működő *Magyar Hírlap* kulturális rovatának vezetője volt, innen azonban eltávolították, mert Mészöly és Tandori műveit közölte. Fenyítésének folytatásaként – erről a visszpillantás már nem szól – 1975-től a *Kortárs* rovatvezetője, majd 1978-tól a *Mozgó Világ* főszerkesztő-helyettese lett. Az interneten egyetlen 1990 előtti írása sem szerepel, holott a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár katalógusa szerint 1969-től kezdve kritikái, tanulmányai havi rendszerességgel jelentek meg a *Társadalmi Szemlében*, a *Kortársban*, az *Új Írásban*, a *Mozgó Világban*.)

Rubin jegyzetére Alexa a hetilap 1990. március 24-i számában válaszolt. „Én lehettem az a szerencsés, aki Czákó Gábor – keresztkomám – kocsijában az izzadságszagú Rubin Szilárd miatt annak idején szorongani kényszerültem, egész úton hallgatva cripelő hangon előadott idéten történeteit.” (Keresztesi, 254.) Távol álljon tőlem, hogy ezt a szöveget megpróbáljam lefordítani: Rubin Szilárd, ez a büdös zsidó betolakodott a kocsinkba, amelyben keresztény magyar emberek ültek (keresztkomám), és jellegzetes zsidós hanghordozásával kávéházi történetekkel traktált bennünket. AK nem írt ilyet, ilyesmi eszébe sem jutott. „Well my dear colonel – mondja Karinthy-nál Lord Worchester. – Ön se arra gondol, amire én nem?” Csurka közölte az Alexa-szöveget, ami rendben van. De ahelyett, hogy megvédte volna a lapja munkatársát, még rátejt egy lapáttal: Bizony Rubinnal baj van. Rubin RÁDIÓNAPLÓ-ja 1990. április 21-ével megszűnt.

Az egyik páciens

Pilinszky világviszonylatban is az első egyike, aki náci koncentrációs táborok látványa, a háborús Németországban szerzett tapasztalatai alapján nagy költészetet hozott létre. Számára a táborok léte a teremtmény bűnbeesésének

végző fázisa, az áldozatok szenvedése ellenben magában hordozza a megváltás ígérését is. Pilinszkytól mi sem idegenebb, mint a náci koncentrációs táborok relativizálása, jóllehet természetesen tudott Katyínról, tudott a Gulagról. Hogyan alakulhatott ki, hogyan működhetett a barátsága Rubin Szilárddal, aki szinte megszállottan törekedett arra, hogy a zsidó szenvedéseket mellé odaállítsa a német, a magyar szenvedéseket? Keresztesi egyik magyarázatul mindkettőjük árvaságát említi, gyerekkoruk magányát, s bizonyítékként a Pilinszkyt reprezentáló Martinszkyt idézi a RÓMAI EGYES-ből: „*Te hallgass, te nem tudod, mi a magány! Te az Angol-parkban hevertél, de én egy kútban.*” (Keresztesi, 176.) 1977 nyárutóján Pilinszky a balfi reumaszanatórium betege volt. „*Kitűnő barátaimmal – Rubin Szilárddal és Galsai Pongráccal közösen élveztük Balf áldásait. Pongrác Rökkantnaplóját a röhögéstől könnyes szemekkel olvastam*” – írja a költő BALFI KÉPESLAP című tárcájában.³⁰ Rubin neve a két-kötetes gyűjteménynek ezen az egyetlen helyén fordul elő. Monográfiája nyolcadik fejezetének 21. számú jegyzetében Keresztesi Rába György Tüskés Tibornak írott levelét idézi: „*Külön fejezetet érdemelne viszont barátsága Rubinnal, akit ismersz, úgy, mint én, s aki a legendák Pilinszkyje mellé állítja alakját, nem érti ezt a kettőst, melyben P. maga választotta a másodhegedűst. Meggyőződésem, hogy valami hasonló vonzotta a moral insanity és az infantilizmus egyvelegéhez, mint Bébéhez.*” Pilinszky-könyvében, amely az ARCOR ÉS VALLOMÁSOK sorozatban jelent meg, Tüskés Tibor alig említi Rubint. Rába levele, amely a Petőfi Irodalmi Múzeumban található, 1987. február 9-én kelt, Tüskés Pilinszky-könyve ellenben 1986-ban jelent meg. A levélben említett „Bébé” – valójában Bébi – (Baitz Borbála) Pilinszky édesanyjának nővére, viszont fontos alakja volt a költő életének. Ötéves korában leszakadt alatta a padlásletra, s ő egész életében megmaradt gyereknek. „*Egy minden eszköztől megfosztott szeretet zsenialitásával egy hallódó, irányvesztett hajóhoz vált hasonlatossá, amely sehová, egyedül a végső nagy kikötőbe fog eltalálni.*”³¹ Leveleiben a költő, mint a jelen írás elején már volt róla szó, gyakran említi Rubint: a legtöbb ilyen levél címzettje Czjzek Éva, aki Pilinszky kérésére az 1960-as, 70-es években megpróbált Bécsben kiadót találni a CSIRKEJÁTÉK számára, és a regény fordítását is vállalta volna. Dunajcsik Mátyas Rubin-nekrológja szerint (*Holmi*, 2010. május; Keresztesi,

218.) a KUTYA AZ ORSZÁGÚTON című, töredékben maradt regényén dolgozva az író „*a Pilinszkyvel folytatott kiterjedt levelezését konkrétan azért tette pénzzé annak idején, hogy ebből az összegből Svájcba és a regény más helyszíneire utazhasson, hogy a síliftek és más alpesi felvonók működését a lehető legalapossabban kitanulja*”. Rubin 1983-ban utazott Svájcba, a levelek eladására tehát alig két évvel Pilinszky halála után került sor. E levelek hollétéről, a vevő személyéről sem Dunajcsik, sem Keresztesi nem ír. Pilinszky és Rubin kapcsolata nézve azonban sokatmondó a Czjzek Évához írott, 1968 februárjában Budapesten kelt levél: „*Nagyon köszönöm mindazt, amit Rubin érdekében tett. Másik páciensünk (Palika) hála Istennek, jól van és gyakori vendégem.*” A másik „páciens” Toldalagi Pál, Czjzek Éva rokona.

A CSIRKEJÁTÉK harmadik kiadását Rubin egy újabb bekezdéssel egészítette ki: Angyal Attila rajnai útja kapcsán felidézte a francia csapatok kegyetlenkedését a pfalzi örökösödési háborúban (1688–1697). A regényhez ez annyiban kapcsolódik, hogy a Rajna-vidék német lakosai e dülások hatására tömegesen menekültek otthonukból, s jelentős csoportjaik ekkor telepedtek le a Bánságban. Közéjük tartoztak Carletter Orsolya ősei is. Aligha van épelméjű olvasó, aki e 2004-es betoldásból antiszemitizmust vél kihallani. De persze ha úgy olvassuk, hogy a szerző a zsidóknak akarta a szemébe vágni, hogy a számukra oly kedves baloldali franciák miként bántak a XVII. század végén a „született fasiszta” németekkel, akkor nyomban készen áll a betoldás antiszemita olvasata. Innen csak egy lépés a szerző szorongása: ellenséges légkör veszi körül, mert a zsidók megorroltak rá a betoldás miatt. Az ellenséges légkört viszont csak akkor képzelheti maga köré, ha a betoldással valóban az volt a szándéka, amit fentebb leírtam. Valamikor 2009-ben megszólalt a telefonom. Amióta mindenki mobilít használ, vonalas telefon jobbra csak közeli barátok hívnak, meg az ingyenes egészségügyi szűrést, kedvezményes wellness-hétféget ajánlgató ügynökök. Ezúttal azonban Rubin Szilárd jelentkezett. Körülbelül harmincöt éve nem beszéltem vele, az első pillanatban azt képzeltem, valaki viccel. Hiszen Rubin több mint tíz évvel idősebb nálam, biztos rég meghalt már. Csak lassan kezdett derengeni, hogy nem is olyan régen olvastam a CSIRKEJÁTÉK németországi sikeréről. A franciák kegyetlenkedéseiről szóló rész miatt elterjedt, magya-

rázta Rubin, hogy antiszemita vagyok. Azóta Földényi meg Esterházy nem hív fel, ellenségesek velem. Fogalmam sem volt, miről beszél, és miért nekem mondja mindezt. Nem hívnám-e fel őket, nem kérném-e számon, hogy miért fordultak el tőle. – Szilárd – feleltem –, te mindkettőjünkkel sokkal közelebbi viszonyban vagy, mint én. Földényi régi barátod. Esterházy nagyon szép cikket írt rólad. Ne haragudj, abszurdum volna, ha én hívnám fel őket a te érdekedben. – Hallottam a hangján, hogy csalódott, megsértődött. Gyors köszönéssel letette a kagylót. Nem volt nehéz kitalálnom, miért éppen engem hívott fel. Hiszen valaha az SZDSZ egyik alapítója, országgyűlési képviselője voltam. Az SZDSZ pedig, tudjuk, a zsidók pártja. Ha én mondom Esterházynak, hogy Rubin nem is antiszemita, az nyilván azt jelenti: a zsidók felmentették.

Az anyád!

Ugyanarról még egyszer

Ebben a hosszúra nyúlt dolgozatban írtam jót is, rosszat is. Az olvasót, ha már ennyit elolvasott, talán érdeklí, végül mit is gondolok Rubin posztumusz könyvéről meg Keresztesi József Rubin-könyvéről. Megpróbálok néhány mondatban összefoglalni a véleményemet, ahogy azokban az iskolákban szokás, amelyekben szöveges értékelés helyettesíti az osztályozást. Az APRÓSZEN-TEK, mint a szerkesztő Keresztesi József írja, egy regény árnyéka. Egy megírhatatlan regényé, hiszen a rendelkezésre álló adatokból nem lehet pontosan tudni, mi történt 1953–54-ben Törökszentmiklóson: az írónak és az olvasónak hipotézisekkel kell beérnie. Ez azonban javára válik a regénynek, Jancsó Piroska furcsa, kiismerhetetlen személyiségében egyszerre van benne, hogy gondját viseli a beteg apácának, majd pedig cél nélkül bánt, ütlegel embereket, köztük elsősorban a gyűlölt és megvetett anyját. Elbűvölő kedvességgel csalja magához az áldozatait, miközben halálosan szegyélli a saját lesbikus hajlamait. Szinte hivalkodva éli ki nimfomániáját orosz katonákkal, és morális gátlások nélkül hajt fel gyereklányokat pedofil katonák számára. Persze lehet, hogy mindez együtt nem képzelhető el, és Rubin csak leírt mindent, amit az évek során hallott Jancsó Piroskáról. Egy regényhősnek azonban nem kell okvetlenül megfelelnie egy pszichológiai tesztek által körülrajzolt személyiségképnek. Jancsó Piroska rejtélyes alakja az APRÓSZEN-TEK-ben csak félig emberi lény,

félig inkább a rémmesék lebilincselően megírt farkasembere. Csak az nem sikerült Rubinnak, amire leginkább vágyott. Az tudniillik, hogy Jancsó Piroskából Dosztojevszkij és Pilinszky nyomán szent bűnöst formáljon. A Bűnügyi Múzeumban Rubin beleszeretett a több mint tíz éve kivégzett Jancsó Piroskába, ahogy beleszeretett Carletter Orsolyába, Benkő Piroskába vagy Bohr Lindába. Meglehet, szerencséje volt, hogy Jancsó Piroska már nem élt: lehet, hogy nem úszta volna meg pusztán lelki sérülésekkel, mint az Orsolyával való kapcsolatot. Meg szerencséje volt abban is, hogy bele sem kezdett abba a regénybe, amelynek a megírására pályázatot nyújtott be, amely Jancsó Piroskát egy kommunista koncepciók per áldozataként mutatta volna be. A terv silány irányregényt ígért. Igaza van Keresztesi Józsefnek: „*az ötvenes évekbeli Törökszentmiklós miliójének, atmoszférájának leírása*” (Keresztesi, 235.) Rubin kivételes írói tehetségét tanúsítja. De nem csak ez: az írói nyomozás ábrázolása, a döbbenet felidézése, amikor sorra tűntek el az áldozatok, a megszólaló tanúk portréja ugyancsak briliáns írói munka. Az még akkor is, ha a keresett költői képek, a pilinszkyzmusok, az ideológiai tartalommal elnehezített metaforák sokat el is vesznek az elbeszélés hiteléből és sodrásából. Az APRÓSZEN-TEK remek torzó. De nem az évszázadok törték torzóvá. Annak is íródott.

Ahogy Rubin Szilárd egész életműve is. Keresztesi József kitűnő pályarajzot készített Rubinról. Csak dicsérni lehet a megírás könnyedségét, eleganciáját, amelyet nem nehezít el az anyag gazdagsága, a szakirodalom teljes körű felhasználása, a művek részletes, okos elemzése. Így is lehet és így is kell irodalmi monográfiát írni. Hosszú leírásomban megpróbáltam néhányat felidézni és a magam módján értelmezni a problémáknak, a belső ellentmondásoknak, az írói erényeknek és gyengeségeknek abból a sokaságából, amelyek Keresztesi megemléget a művében. Írásomból ennek ellenére kimaradt sok minden, aminek fontos szerepe van mind Rubin életművében, mind a róla szóló műben. Ilyen például a szexualitás szerepe. A szeretkezés részletes, felidéző erejű, de mind a pornográfiát, mind pedig a túllelkizést elkerülő leírása kivételes a magyar irodalomban. Csak érintőlegesen és némi szépséggel írtam Keresztesi törekvéséről, hogy megfejtse Rubin és Pilinszky barátságának és írói együttműkö-

désének problémáját, és szóba se hoztam El Kazovszkij hatását Rubinra, holott erről Keresztesi hosszan és meggyőzően ír. Részletesen írtam ellenben Rubinnak a saját félzsidó származásához és a zsidósághoz való viszonyáról. Ezt Keresztesi is megteszi: pontosan látja, mekkora jelentősége van a kérdésnek Rubin életművében, és azt is, hogy ez Rubinnál nemcsak irodalmi probléma, hanem súlyos pszichikai teher is. Mégis úgy érzem, elkerüli, hogy a problémát teljes súlya szerint mutassa meg. Nem figyelmetlenségből, hanem azért, mert ha szókimondóbb lenne, kérdéssé válna az az irodalmi rang, amelyre Rubin élete utolsó éveiben és halála után felemelkedett.

Rubin „zsidóproblematikájában” két dolog fonódik össze. Egyrészt a saját komplexusa: a zsidó származása, amely lehetetlenné teszi, hogy zavartalanul azonosuljon azzal az érzéssel, amelyet Keresztesi tapintatosan „romantikus nacionalizmusnak” nevez (251.). A másik a történetfilozófiai kérdés, amelyet 1945 óta főleg a jobboldal szokott fölvetni, de amelynek a fölvetése indokolt. A kérdés az, mennyire tekinthető a zsidóság tragédiája kivételesnek, mennyire vehető össze a holokauszt más modern kori népi-irtásokkal, etnikai, nemzeti, vallási, nyelvi csoportok gyötrésével, elűzésével, osztályok likvidálásával. A kivételesség gőgje éppen úgy tudati torzuláshoz vezethet, mint legyintő eltagadása. Nem vagyok biztos benne, hogy a kérdés szép-irodalmi művek keretein belül felvethető-tárgyalható. Lehet, hogy inkább történeti és filozófiai megközelítést igényel. Rubinnál keveredik a kétféle megközelítés. Angyal Attila és Carletter Orsolya önsorsrontó összecsapása a származásuk gyűlölt és vágyott meghatározottságából következik, és éppenséggel lehet egy jelentős mű témája. De a személyes konfliktusba persze érthető és szinte elkerülhetetlen módon belekeverednek történeti kérdések a búr háború koncentrációs táboraitól a drezdai bombázásig, a török kori Buda ostromától a pfalzi örökösödési háborúig. E kérdések pedig történeti elemzésük, történeti helyük értelmezése nélkül a náci jobboldaliság határát súrolják. Moral insanity és infantilizmus – írta fentebb idézett levelében Rába György. Lehet, hogy e kettő elege tette Rubin Szilárdot érdekes emberré, és állta útját, hogy nagy író legyen.

Keresztesi József csak érintőlegesen foglalkozik Rubin ARTÚRKA című elbeszéléssel. En-

gem lenyűgözött, amikor 1976. december 5-én a *Népszabadságban* elolvastam. Lehet, hogy elragadtatásomban az is szerepet játszott, hogy a történet valamennyi szereplőjét ismertem. Rubint erősen foglalkoztatta a paraguayi jezsuita redukciók története, a motívum a RÓMAI EGYESBEN is felbukkan. Jezsuita szerzetesek kommunisztikus telepeket hoztak létre az indiánok számára: a telepek lakói együtt dolgoztak, a javakat egyenlően osztották fel. Az atyák megismertették az indiánokat az európai kultúrával, az indiánok barokk templomokat építettek, és barokk operákat énekeltek. A spanyol hatalomnak azonban rabszolgákra volt szüksége, a katonaság szétverte a telepeket, az indiánok rabszolgák lettek, vagy visszasüllyedtek a kőkorszaki életbe. Rubint valószínűleg az foglalkoztatta, hogyan enyésznek el a szellem értékei, hogyan válik az egyes emberben a kultúrája, az erkölcsi tartása halott vázzá. Ahogy Angyal Attila erkölcsi kőkorszakba süllyedt, amikor gyalázkodó szövegeket tűzött ki a saját szerelméről az egyetem hirdetőtáblájára, vagy amikor az ARTÚRKA elbeszélője önmagát kellett vadembernek érezze, mert nem bírta elviselni, hogy Linda férje nem féltékeny rá. Esterházy Péter „*az egyik legszebb magyar regényvégnék*” nevezi a CSIRKEJÁTÉK második kiadásának mindkét befejezését. Én az egyik legszebb elbeszélésbefejezésnek érzem az ARTÚRKA utolsó bekezdését. „*Feljegyezték, a múlt század hetvenes éveiben egy angol utazó a paraguayi őserdőben bolyongva egy tisztás felől XVIII. századi olasz opera tenorszólamát hallotta. Amulva fülelt, már-már csodára gondolt. Aztán bennszülöttekre bukkant, a kőkorszak szintjén tengődő indiánokra, akik elmondták neki, hogy a dallamot atyáuktól tanulták, és az nemzedékről nemzedékre száll. Eredetéről azonban semmit sem tudtak.*”

Jegyzetek

1. Galsai Pongrác: TILL EUGÉN SZERELMEI. = Uő: ZÁRÓRA A DARLINGBAN. Magvető, 1986. 215.
2. PILINSZKY JÁNOS ÖSSZEGYŰJTÖTT MŰVEL. TANULMÁNYOK, ESSZÉK, CIKKEK, 1–2. Századvég Kiadó, 1993. Szerkesztette, a szöveget gondozta, a mutatókat készítette és az utószót írta Hafner Zoltán. 2. kötet, 334–336. és 342–343.
3. Uo. 129.

4. PILINSZKY JÁNOS ÖSSZEGYŰJTÖTT LEVELEI. Osiris, 1997. Szerkesztette, a szöveget gondozta, a jegyzeteket és a mutatókat készítette, az utószót írta Hafner Zoltán.
5. Pilinszky: TANULMÁNYOK... 1. kötet, 400.
6. A neveket, Piroska és az anyja nevét kivéve, a sajtó alá rendező Siklós Péter, illetve a szerkesztő Keresztesi József megváltoztatta: Kalocsainé válójában Komárominé; az alábbiakban a regényben szereplő neveket használok.
7. *Magyar Narancs*, 2012. 16., 17., 18. szám.
8. *Rendőrségi Szemle*, 1957. 1–3. szám, 91–103.
9. HÚSZ ÉV A NÉP SZOLGÁLATÁBAN. ÉLETELLENES BŰNCSELEKMÉNYEK. BM Tanulmányi és Képzési Csoportfőnökség, 1965.
10. Lásd: Heidi Angelika Mascher-Pichler: BADEN BEI WIEN ZUR SOWJETISCHEN BESATZUNGSZEIT 1945–1955. http://othes.univie.ac.at/6209/1/2009-07-22_9605393.pdf.
11. Lásd erről Szőnyi Tamás: TITKOS ÍRÁS. Noran Könyvesház, 2012. 2. kötet, 53–54. A Rubinról jelentő „Sárdi” ügynök Sándor András volt. Lásd erről Standeisky Éva: SZÁRMAZÁSCAPDA. *Élet és Irodalom*, 2013. december 20.
12. Gondos Ernő: MŰ ÉS VALÓSÁG. TANULMÁNYOK. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965. 83–88.
13. Földényi F. László: JULIEN SOREL KÖNNYEI. *Élet és Irodalom*, 1982. október 22.
14. Esterházy Péter: CSIRKEJÁTÉK. *Élet és Irodalom*, 1997/39. = Uő: A SZABADSÁG NEHÉZ MÁMORA. VÁLOGATOTT ESSZÉK, CIKKEK, 1996–2003. Magvető, 2003. 275–280.
15. JAMES DEAN ÉS A PÉNYES SZELEK. 2006. július 20.
16. *Élet és Irodalom*, 2010. április 23.
17. *Holmi*, 2010. május.
18. *Litera*, 2012. 7., 8.
19. EGY REGÉNY TÖMEGSÍRJA. *Magyar Narancs*, 2013. november 13.
20. RUBIN SZILÁRD ÉS AKIKNEK NEM KELL. *Élet és Irodalom*, 2009. augusztus 14.
21. A német kritikákat Sárosi Bogáta összefoglalója nyomán ismertettem, *Élet és Irodalom*, 2009. december 4.
22. [http://de.wikipedia.org/wiki/Konzentrationslager_\(historischer_Begriff\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Konzentrationslager_(historischer_Begriff)); <http://www.usus.org/de/articles/1999/10/bure-o15.html>.
23. Lásd: Hugh Lunghi angol–orosz tolmács visszaemlékezését. *Népszabadság*, 2013. november 2. Hétféje, 8–9.
24. http://de.wikipedia.org/wiki/Luftangriffe_auf_Dresden.
25. Rubin Szilárd: LATIN FILM – GERMÁN FILM. = Rajnai László: IGEN. 23–24. OSZK Mikrofilm tár; Keresztesi, 140.
26. Komoróczy Géza: A ZSIDÓK TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON. Kalligram, Pozsony, 2012. 1. kötet, 545–546.
27. Uo. 557–562.
28. *Kortárs*, 1982. 10. szám.
29. Domokos Mátyás: SZEMÉLYES HANGON EGY „VESZÉDELMEZŐ SZENT EMBERRŐL”. *Tiszatáj*, 1999. 7. szám. Alexa

kritikája AZ ARCKÉPFESTŐ TÉVEDÉSE címmel a *Népszabadság* 1970. december 20-i számában jelent meg.

30. *Új Tükör*, 1977. szeptember 4. = Pilinszky: TANULMÁNYOK... 2. kötet, 302.

31. Pilinszky: TANULMÁNYOK... 1. kötet, 107–109.

Köszeg Ferenc

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Pór Péter: *Tornyok és tárnák.*

Tanulmányok a költői teremtés alakzatairól
Kalligram, Pozsony, 2013. 320 oldal, 2900 Ft

I

RILKE TERÉBEN

Egyedül Rilke terében járhat az, aki a huszadik század során a költői teremtés szándékával tollat ragadott. Legalábbis Pór Péter tanulmánykötetének olvasása közben nem tudjuk nem eként parafrazeálni a nyolcadik ORPHEUSZ-SZONETT tágas felütését: „*Egyedül a Dicséret terében / járhat a Panaszt...*” (Kálnoky László fordítása.) Még akkor is, ha éppenséggel Pórtól – és persze sok más jelentős költészetszakértőtől – tudjuk azt is, hogy a modern líra összes képviselője, miként a népi-képi szakadár Nagy László alábbi fordulatait magában foglaló vers hőse, Ady is, a „*gyémántos francia*”, azaz Baudelaire köpönyegéből, jobban mondva, „*ökörvérszínű mellényéből*” bújt elő. És persze attól sem tekinthetünk el, hogy az osztrák költőt ezúttal csak egyetlenegy tanulmány tárgyalja közvetlenül; szemben például a többkötetes német Rilke-monográfia szerzőjének 2002-ben magyarul megjelentetett, LÉTED FELIRATA című, világirodalmi tárgyú tanulmánygyűjteményével, amelynek hét írása is foglalkozik Rilkével. Az új kötet viszont, a fent említett kivételt leszámítva, csakis magyar irodalmi témájú szövegeket foglal magában. Ugyanakkor nem tudom azon melegében nem idézni a jelen kötet BEVEZETÉS RILKE OLVASÁSÁBA című tanulmányát, annak is nyitó- és zárógondolatait, amelyek egyszerre pontosan és szenvedélyesen határozzák meg a választott/adatott főhős